

ZOLTAI LAJOS: DEBRECEN VIZEI

FOLYÓK, FOLYÁSOK, VÖLGYEK, EREK, FOKOK. TAVAK, FERTŐK,
FENEKEK, LAPOSOK, MOCSARAK, RÉTEK, TISZTÁK. ÁRKOZOK,
CSATORNÁK, GÁTAK ÉS KÚTAK

KÖZLI: RADICS KÁLMÁN

A közel tizenhét négyszög mértföld kiterjedésű debreceni határ vizeit, vízjáró, víztartó helyeit gyűjtöttem össze az alább olvasható leírásban. Számuk fölösen meghaladja a másfélszázat. Márcsak azért is összegyűjthettem ily sok vizes helynevet, mert nem egyszer a földrajzilag ugyanazon vízfolyás a különböző pusztákon és különböző időkben más más nevet kapott és viselt. Mindazonáltal e hosszú névsort nem lehetett hiánytalanul lezárnom. De így is minden négyszög mértföldre jut átlag tíz különböző víz. Ez azonban csak régen volt így. Míg a nagyon szorgalmas vízszabályozó és ármentesítő társulatok, közelebről Debrecen környékén az Alsószabolcsi tiszai és az Alsószabolcsi nyírvíztársulatok meg nem kezdték tevékenységüket. Míg minden vízborította földet kultúra szolgálatába nem állítottak és minden liba-ruca úszató tavacskát ki nem szárítottak. Annak előtte a Tisza évről-évre megismétlődő áradásai, meg a csapadékok részint állandóan, részint ideiglenesen Debrecen határának tetemes részét borították el vízzel, öntözték meg és tették termékenyebbé a szomjas földet.

A vízjáró, vízvezető medreket, vízállásos és víztartó teknőket terjedelmükhöz és egyéb tulajdonságaikhoz képest, köztudomásúlag más-más névvel szokták megjelölni. Nálunk is *folyó*, *folyás* névre érdemesül az olyan hosszú és széles – többnyire kanyargó – vízmeder, amelyben bővesen folyik a víz és soha, vagy csak nagy szárazság idején apad el. Hajókat ugyan ezek a debreceni *folyók* nem bírtak el, de ladikkal, csónakkal járhatók voltak. Ér a neve a kisebb, keskenyebb medernek, amelybe csak tavaszi hóolvadáskor szalad össze valamennyi víz. Az *ér* is kanyarogva fekszik bele a sík mezőbe és amily váratlanul bukkan elő, néha néhány kilométernyi futás után olyan hirtelen sekélyesedik és tűnik el. Míg a föld árja magasabban járt, *patak*nak (rivulus) nevezett folyamocska is került a debreceni erdőpusztákra, t. i. olyan ér, amely kibuggyanó forrásból táplálkozott. *Völgy* szóval jelölt néhány vízfolyásunk is van, a határ középső részén, ahol a folyó vagy ér magas part közé vájta be a medrét. Debreceni felfogás szerint a *völgy* mintegy középső helyet foglal el a *folyó* és az *ér* között, körülbelül ugyanazon földrajzi fogalom kifejezője.

A fok pedig a szikes talajú hortobágyi pusztán gyakori olyan keskeny, többnyire rövid íramú vájat, amely vagy összefutott vadvizeket vezet közeli folyóba, vagy megfordítva, a megáradt folyó vizét ereszti be a szomszéd laposba.

A mélyebb és állandóbb jellegű vízmedence: tó; a kisebb mélyedés, hajlat pedig, mely hamar kiszárad: *lapos*. Mikor az ilyen hajlatba áradáskor vagy utána, a földből szívárog be a víz: *fenéknek* nevezi a hortobágyi pásztor. Ha tartósan járhatatlan a lapos, sáros is, hasznavehetetlen is, akkor *fertő* vagy *mocsár*, amelyet olykor *zsombékos* vagy rakottás jelzővel is megkülönböztetnek. Az igen sekélyes vízállás, amelyet már májusban megkaszálhatnak: *rét*; az erdőségen pedig *tiszta* a neve. Ámbár rét a nádat termővíz is, amiként a *Sárrét* elnevezés mutatja. De ha csak vízi gaz, azaz gyékény, káka, vízi tök, kollokány, sás nő benne, a XVIII. századbeli ember ezen a vidéken német eredetű szóval „maraszt”-nak hitta. Az ilyen gázos víz, kollokányos pocsolya valóban marasztotta is a beletévedt embert – állatot. Mindezek a földrajzi nevek a természet alkotásaira vonatkoznak. Míg az árok, csatorna, *gát* és kút emberkéz művei, a víz elvezetése, a folyó szabályozása, illetőleg hozzájuthatása végett.

Ezeket is számbavettem. De inkább csak a régieket. Mert célom Debrecen hajdani vízrajzának összeállítása. Emlékezetbe idézése határjáró-, birtokmegosztó-, periratok, a város első júratús geometriai által készített térképek segítségével annak a már nagy-részben eltűnt, elveszett ősi állapotoknak, amely szülőföldünknek, lakóhelyünknek a mostanitól sok tekintetben elütő, némelyek szerint egyhangúbb, sivárabb, mások szerint élénkebb és poétikusabb tájképet adott és amelynek állat-, növényvilága gazdagabb, változatosabb volt, éppen az alább felsorolt százhetven folyó, ér, völgy, tó és mocsár összhatása következtében.

1. Ágodvölgye. A lomhafolyású, kanyargó Kösüt tápláló debreceni ereknek egyike. A balmazújvárosi út közelében, az újosztású és ondódi földek közt indul délfele. Ondód pusztát elhagyva, Szepes földjén elébb a keletről jövő *Kutyavölgyével*, azután ny. felől véle párhuzamosan ballagó *Zsongvölgyével* egyesül, ott, ahol az 1593–1608 közt elpusztult *Ebesfalva* telkeinek helyét ösmerhetjük fel. Miután jobbfelől még egy névtelen eret magába vesz, némelyektől *Peceérnek* is nevezetvén, Köteles pusztán *Vérvölgyével* egyesül. Hajdan, Ebes és Szepes puszták 1640. évi földosztási jegyzőkönyvének tanúsága szerint *Agod* (Aagod) völgyét a Kutyavölgyével összefolyása után, vagyis a. szepes–ebes határtól fogva *Kösélynek* is nevezték. (D. L. Szepesi stb. iratok 165. sz.) Tikos mérnök Agod hosszát Zsong völgyéig 11.05 klm-nek mondja. (Zelizy: Debr. egyetemes leírása 35. I.)

Ágod völgye Ondód 1750. évi térképén (D. L. Tkpgy. 37. sz.) 1883. (Berényi G. Debr. határának térképén is).

Az Árpád-korban előfordul Ágtó. (Ortvai: Magyarország régi vízrajza 73. 1.) Van Ága (1242–1266.), Agha (1279.) nemzetség név és van *Agad* hely- v. személynév is. (Jerney: Magyar nyelv-kincsek és Kandra: Vár. Regest. 380.)

Balkányi Szabó Lajos szerint e völgy nevét az ágodzástól kaphatta, mint az ondódi három szép völgy egyik ága. Erőltetett magyarázat.

2. Árkos folyó és csatorna. Gyakran írva és mondva Árkus-nak is. A hortobágyi pusztát délkeleti irányban keresztül metsző, részint ásott, részint természetes ősi vízmeder. Az Ohat és Csege közt elterülő *Völgyes* nevű hajdani halászó tóból

szakad ki. A zám–nádudvar–angyalházi hármashatárnál a *Hortobágy* folyóba ömlik. Mesterséges medre, amelyet 1716-ban ástak (Hun-falvi Magy. birod. term. viszonyai 389. 1.), 5.35 klm. 50–100 méter széles, magavájtja pedig 15.99 klm. Közélemben számos halom emelkedik s partjain östelepek maradványai mutatkoznak (D. V. Múzeuma 1907–1910. évi jelentései). A középkorban az Árkus látta el vízzel Arkusd, Derzs-egyháza, Csécs, Zámmonostora és Szabolcs nevű falvak népét. (Zoltai: Települések.)

1336. ohati határjárásnál „transeundo ibi Arcus”. (Károlyi Okt. I. 122.)

1341. „cum quadam sessione vacua Arkustelek nominata” és „ab alfa parte fluyv Arkuswyze vocati”. (U. o. I. 139.)

1582–1585. Arkusvize vagy pataka. Mátai határpernél. (D. L. Mítai ir. 5., 11., 14.)

1883. Berényi G. térképén. Árkus folyó és ásott Árkus.

Még Balkányi Sz. L. sem ad hitelt annak a regének, hogy Árkus árkát valamelyik ohati gróf ásatta volna szeszélyes menyasszonya kedvéért, aki csónakon kívánczolt hazamenni Ohatra. (B. Sz. L.: Száz debreceni helynév.)

3. Árok. Többis; főképen a város belsőterülete csapadék és szennyvizeinek levezetésére ásva.

I. Vízvezető főárok. Miklós u. végétől, a Postakert mellett, a Tócióba vezeti a belváros vizét. Hossza 2.20 klm. Egy része már fedett.

II. Vízvezető főárok a Kishegyesi uton, a Hatvan u. kert mellett haladva, a Szegényháznál egyesül a Tócióval. Hossza 1.30 khaa, Most már végig beboltozott.

III. Vízvezető főárok, a Várad (Deák Ferenc) uccai és más környékbeli fedett csatornák gyűjtőárka, a vasúti pályaudvarral párhuzamosan. A pályaudvar végén, ameddig boltozott, átmegy a vasúti híd alatt és a Tégláskert keleti gyepűje mentén a Repülőtérén túl egyesül a Boldogfalvai kert felől jövő, volt cukorgyári nyíltárokkal. Hossza idáig 3.53 klm. Innentől fogva *Vésőlaposi árok* néven halad tovább, másfél klm. hosszan, a Tócióig.

IV. A cukorgyári árkot a múlt század hatvanas éveinek elején a Homokkert délnyugati szegletében épült répacukorgyár (most Közraktár) szennyvizének levezetésére ásták, a Boldogfalvai kert keleti oldalán, a város lucernásán keresztül. Hossza 3 klm. Nagy esőzések idején az Olajútótól fogva, a Pavillon-laktanya, Róna kath. temető és a Homokkert megetti vizeket is levezette volt. (Zelizy: id. m. 30. 1.)

4. Árokrét. Középkori neve Ároktelek, Sámson és a Nagycsere között. Említve Szalóksámson 1347. évi határjárásánál. (Anjk. Okmt. V. 22.) Már Zsigmond király idejében (1429.) Debrecen város birtokában. A városi tanács 1763-ban nyitotta meg az Acsád úton járók kedvéért az *árokréti csárdát*. (Zoltai: Debr. pusztai csárdái. Debr. Szemle 1934.)

5. Asztalos kútja, a csapóuccai városrészen volt. „Puteus communitatis Asztalos kuttja vocatus”, mondják róla a régi jegyzőkönyvek. (D. L. Jkv. 1652:620. I. és 1713:264. 1.) Helyét pontosan nem ösmerem.

6. a. Balaton folyása. A fancsikai erdős pusztán, a létai és diószegi utak közt, a *Gyilkos* réttel párhuzamosan. 1773. Fancsika térképén. (D. L. Tkgy. 87. sz.)

Balaton szláv eredetű szó. Blato, blatona = mocsár, sár, de nagy tavat is jelent. Ebből származott a magyar Balaton. De hogy a fancsikai Balaton folyásának is szlávok adták volna e nevet, nagyon merész állítás. Reá úgy ragadhatott e hival-

kodó név, mint az újkerti homokbuckára a *Jerikó hegye* és a parlagi dombra az *Ararát hegye* elnevezés.

6. b. Bánki folyás. Bánk p. Fancsika felőli részén. Ugyanennek a fancsikai határban lévő darabját Fancsikai folyásnak nevezik. (D. L. Tkpgy. 14. és 76. sz.)

7. Bájbeli rétek és Báltisztája. Fancsika északnyugati részén a Bálhegyénél.

1569. Egy darab rét Bájban. 1581. Ugyanígy.

1632. Bájbeli Rétek. 1773. Báltisztája. (D. L. Szep. stb. ir. 58., 71., 150. sz. és Tkpgy. 89. sz.)

1865. Bálhegy és Báltisztája. (Balkányi Szabó L.: Száz helynév.) Fantasztikus magyarázatot sző hozzá.

8. Bedecs rétje vagy tisztája és Bedecs farka. Fancsika pusztája délkeleti sarkában, Haláp felől, a nagylétei út baloldalán.

1632. *Bedes réthe* (D. L. Szepesi stb. ir. 150. sz.) 1744. A két *Bedéts, Bedéts farka, Bedéts tarkolattya*. Határjáró jelentés. (D. L. Ohati stb. ir. 299.sz.) 1773. *Bedets tisztája*. (D. L. Tkgy. 98. sz.) Írták *Betetsnek is*.

9. Bikarétje. A halápi erdős p. déli szélén, Fancsika és Bánk felől, a Hármas, határ tájékán.

1744. „Bikarétte mellett való gerenden találtunk egy határt”. (D. L. Ohati stb. ir. 299. sz.)

1771. *Bikarét*. (D. L. Tkgy. 174. sz.)

10. Bodács ere. Határjelző Ohat és Egyek közt. Innen Egyek alá kanyarodik. E falu keleti részét Bodács- vagy Bodajcs oldalnak hívják. Gazdag lelőhelye a bronzkori településnek. De mint magyar helynév is többszáz éves. A XV. század derekán (1440–1455.) *Bodácho*t Egyekkel együtt hol mint Egyek utcáját, hol mint külön birtokot emlegetik. (Károlyi Okt. II. 130., 173., 177., 181. sz. okl.)

1336. *Bodachere* (Kár. okit. I. 122. sz. okl.). – 1718. *Bodács* (D. L. Ohati stb. ir. 236. sz.). – 1780. *Bodács* (D. L. Tkpgy. 8. sz.)

Bodaj ősmagyar szó = búza. (Turul 1891. évf. Nagy Géza közli.) Ebből származhatott cs helynévképzővel, mint Barancs, Dancs, Garancs, Ivancs, Karancs stb. Ez esetben jelentése: Búza-termőhely.

Bodóréte. 1632. L. Fancsikai réteknél.

11. Bocskoros. Vízállás Pac pusztája felső részén. 1864. (D. L. Tkpgy. 160. sz.)

12. a. Bogárczó. A hortobágyi pusztája keleti részén elterülő mocsár. (Katonai tkp.). Berényi id. tkpén *Szálka laposa*.

12. b. Nagybogárczó nevű vízállás a hortobágyi p. nyugati szélén is volt, Kócs felől. Másik neve *Kerekfenék* 1759. (D. L. Tkpgy. 90. sz.)

13. a. Borosfok. A köudvari mocsarakat köti össze a Kadarecsal.

1620. „Pálfi Ferenc és Pál testvérfiatai a *Zálka* és *Boros-fok* nevű földön Nyrő Benedek szomszédságában fekvő atyai kottyokat 8 fitért eladják Myke Pálnak (ez meg szenátor és főbíró). (D. L. Tan. Jkv. 1620:247. I.) Íme a *Nyirő rétje* és *Mike laposa névadói*. – 1883. (Berényi tkp.)

13. b. Borsós-rét. Nagy- és Kisborsós. Borsósfoka. A hortobágyi p. vizeninnyi részén, az Ökörföldön, Angyalháza felől. Környékén fekszik a város törzsménesének tanyája már 80 év óta.

1698. *Borsosfoka*. Tanukihallgatás az angyalháza–mátai határról. (D. L. Mátai ir. 20. sz.)

1752. és 1762. (D. L. Tkpgy. 154. és 61. sz.) A Nagyborsóst köti össze a Hortobágygyal. – Kisborsóst a katonai tkp. Feketerétnek nevezi. A Borsóslapos rendszeres öntözhetése végett 1935-ben e lapos és a Hortobágy medre közt 309 kat. hold területű tároló medence épült.

Vizével 900 kat. hold öntözhető. (Debr. Képes Kalend. 1936. évf. 141–144. 1.)

14. Brocforrása. Régóta már nem használt neve az ebes pusztai egyik kisebb érnek, amely vagy az Agod-, vagy a Vér-völgybe szakadt. (L. Zsonyvölgynél.) Egyetlen egyszer találtam a nevét, még pedig az 1640. évi szepes–ebesi földosztás jegyzőkönyvében. (D. L. Szepesi stb. ir. 165. sz.) Ez az elnevezés hihetőleg a XVI. századbeli városi jegyzőkönyvekben előtűnő Brok (tán Borók) családnévre vezethető vissza. Kisebb polgári perrel kapcsolatban ismételt előfordul ott: Blasius Brok et Ladislaus Beke de Hegyes felperesek neve. (D. L. Jkv. 1550:213. 215. I.) Hegyes majdnem szomszédos Ebessel.

Buk gátja. L. Felgátnál és Tóconál.

15. Büdösén. Elepen. A Fegyverneki vagy Peceérnek elposványosodott vizét a Vajdaposárról vezeti le a Kösélybe. *Cinagátja.* L. Felgát és a többi gátaknál.

16. Compótisztája. 1745. (Régi Okiratok és Levelek tára 1906. I. füzet 85. 1.)

17. Csász rétje. Az erdős bánki pusztán. 1800. évi határjárásnál. (D. L. Ohati stb. ir. 520. sz.) Szoboszlón él egy nemes Császy-család.

18. a. Csécs mocsara. A hortobágyi p. zárnai részén. A debreceni nép emlékezetéből kihullott egykor kápolnás Csécsfalva nevét őrzi az Árkus partján emelkedő Csécsalmával együtt. Csécs 1297-ben lakott hely, 1453-ban már puszta. Kisded templomának alapfalait 1909-ben vártam fel. (Zoltai: Települések 35. 1. és Muz. Jelentés 1909. évről 29–32. 1.)

1759. *Csécs mocsara.* Zám térképén. (D. L. Tkpgy. 90. sz.) 1883. *Csécslapos.* Berényi térképén. *Csécsmocsár a katonai térképén.*

A Déri-múzeum őskori osztályában Csécs laposán talált, ritka alakú örlő kőpár látható. (D. V. Múzeumának 1907. évi Jelentése. Muz. és Könyvt. Értesítő 1907. évf. 182. 1.)

18. b. Csige tava. Kisebb terjedelmű vízállás volt a várostól északkeletre, a Szent Mihály dombja alatt, mely most a hősök temetője. 1718-ból való az első feljegyzés, amely a Csigetavánál lévő szőlőskertet említi. (Jkv. 1718:339. L) Ez a kert ma is megvan.

19. Csipő laposa. Ohat keleti oldalán, ugyanilyen nevű halom mellett. Összeír az Árkussal. 1750. (D. L. Tkpgy. 195.) és 1883. (Berényi térképén.)

20. a. Csónakázó tó. Ezt a helynevet a régi debreceniek nem ösmerték. A város délnyugati oldalán fekvő szőlőskertek közt keletkezett. Azon posványos gödrök, vízállások egyik legnagyobbika, ez, amelyeknek hasznosítására, eltüntetésére 1846-ban gondolt legelőször a városi hatóság. E tó területe a vasúti pályaudvar feltöltése (1855–57.) előtt nagyobb volt. Jelenleg 1 hold és 1200 négyszögöl. A múlt század hatvanas éveiben ezen a szűnyogtenyésztő pocsolyás vízen, amelyet a debreceni szűcsök régtől fogva nyersbőr mosására használtak, annak előtte nálunk kevesek által ismert, még kevesebbek által üzött szórakoztató, test-edző játék honosult meg. 1873 elején *Korcsolyázó egyesületbe* tömörültek e sport hívei; a következő év végén *Csónakázó egyesület is* alakult. Amaz évi egy db. aranyért, emez pedig a szomszéd kaszálóval együtt 3 db. aranyért bérbe vette a várostól a tó használatát. (203+926/1873+3548, 5656/1874. sz. tan. határozatok, 89-90/1875. bkgy. sz. h. és 94/1876. levélt. sz. a. szerződés.) Ettől fogva ez a félrefekvő, gondozatlan útjai miatt nehezen megközelíthető tó – az iszaptól megtisztítva, kellőképpen felszerelve, negyedszázadig Debrecen mindkét nembeli ifjúságának kedvelt kirándu-

ló, szórakozó helye maradt. A korcsolyázó egyesület kíváncsian lesett kék-sárga zászlójának jelzésére a társadalom színe-java találkozott a tó sima jegén. Gyakran zajlottak le rajta lámpionok és fáklyák világításánál ünnepélyes versenyek, olykor pesti, bécsi vendégek részvételével.

A múlt század végén a szép ősz bajuszt viselő öreg Szikszay József felépíttetvén a menyérel elnevezett Margit-fürdőt, ennek térs udvarán korcsolyapályát is rendezett be, kényelmes melegedő csarnokkal, vendéglővel. A Csónakázó egyesület élemedett, fáradt alapító tagjai huszonhatan sem bírták a versenyt a Margit-fürdő jegével, amely már gőzvasúton is elérhető lett. A vasúti állomás újjáépítésének és kibővítésének éppen akkor felmerült terve a Csónakázó tó jövőjét is bizonytalanná tette. Az elmostohasodott körülmények következtében először (1904-ben) a Csónakázó egyesület oszlott fel, amelynek törvényes alapszabályai sem voltak. Követte példáját csakhamar a Korcsolyázó egyesület is, miután kevés ideig sikertelenül próbálkozott új erőre kapni a Nagyerdőn épített mesterséges jégpályán. A Csónakázó egyesületnek feloszlásakor 3340 koronára becsült beruházása volt: kétszobás felügyelői lakás és 20 csónak a megint elvadult tavon. A Korcsolyázó társaságnak is volt egy üvegezett csarnoka. Ezt Miskolc város vette meg. Az állomás bővítésével megszükkült tavat a hozzá-tartozó földdel együtt 1905-ben évi 100 koronáért Szabó Sándor bérelte ki. Családja 1929-ig fenntartotta a csónak-vállalatot. A tó partján kis nyári vendéglőt is nyitott. Sőt a természetes forrás vizével táplálkozó tó vizében halat is tenyésztett. (Városi irattár 4722/1933. törzs sz.)

Néhány évvel ezelőtt a Magyar Cserkész Szövetség vette bérbe a tavat évi 1000 pengőért a debreceni IX. cserkész kerület m á r a . Majd 1932. május 17-én a városi közgyűlés évi 1 aranypengő díjért engedte át a Szövetségnek 1205 négyszögöl földdel együtt, úgy hogy ott 6100 P erejéig cserkészházat épített, 1100 f. méter kerítést csináltat, gyümölcsöst ültet és vízi növényeket telepít. (21311932. bkgy. sz. h.)

A cserkészek ezermesteri ügyességükkel kevés pénzecskéjükkel céljaiknak megfelelő, valóban tetszetős külsejű tornyos hajlékot varázsoltak az újéletre kelt Csónakázó tó mellé. (Debr. Képes Kalend. 1933. évf. 124-125. 1.)

20. b. Csonkás lapos. Az Ujföldön, a Kondoros közelében, 1883. (Berényi tkp.)

20. c. Csorváshegy alatt való réth. 1632. L. fancieskai réteknél.

20. d. Csukás folyása, az Ujföldön Sámson és Nagycsere felől. Róla nevezték el az 1760-ban mellette épült csárdát. (Debr. Szemle. 1934 jun. füzet. Zoltai: A debreceni csárdák.) 1786-ban Kovács György városi mérnök vízi malomnak való helyet keresett a Csukás folyásánál. (D. L. Rel. 1786:59. sz.) Ugyanezen vízfolyást lentebb Kondorosnak hívják. Medrébe ásták a Kádár árkát is.

21. Csőre laposa. A hortobágyi pusztá Egyek felőli részén. 1882 (Zelizy id. m. 30. 1.)

Csőrsz árka. L. Ördögárkát.

22. Dári kuttya. Szepespusztán (D. L. Jkv. 1694: 111. 1.)

23. Dári tisztája. Nagycserén. 1745. (Régi Okir. és Lev. Tára 1906. évf. 1. f. 85. I.)

24. Darvas réttye Fancieskának Nagycsere és Haláp felőli oldalán, Erdősréttye vagy Szent János laposa szomszédságában. (D. L. Tkpgy. 14. és 66., mindkettő évszám nélkül.) Gúthon is van *Darvas tisztája*.

25. Derzsi rét. A hortobágyi pusztán, az egykori *Derzs-egyháza* közelében, észak felől.

1584-85. *Ders réthe*. (D. L. Mátai ir. 11. és 15. sz.) 1750. (Tkgy. 195. sz. a.)

26. Disznósfok. Ohaton a Morotva táján, a Pircs nevű erdőnél. 1728. (D. L. Ohati stb. ir. 251. sz.)

27. Dókarétje. Elepen a Nagyalomzug alsó részén. 1752. (Tkpgy. 9. sz. a.)

28. a. Erdősrétje Fancsikán. L. Szent János laposánál.

28. b. Fancsikai rétek. Az erdős Fancsika-pusztán. 1632. „Fanchikai Földön az mely kaszálló réthei az városnak vadnak : 1. az *fanchikai gátnál* egy. 2. az (olvashatatlan) határban. 3. az *Sikos réte*. 4. az *Bodó réthe*. 5. az *Kócz folyása*. 6. az *Fekete réthe*. 7. az *János György réthe*. 8. az *Bedes réthe*. 9. az *Jakucs örökös réthe*, nagy réth az Szent János alatt. 10. az *Kerekes réthe*. 11. az *Csorváshegy* alatt való réth. 12. az *Szent János laposán való réth*. 13. az *Bájbeli réthek*. 14. az Marthon Parlagának kit hittak régen, most Csizmacziák bírják és Seres Mihály. Ezeken kívül kicsis rétek vadnak ugyan sokak. Ezeket connumeralta itt az Bíró uram házánál Kasza János in anno 1632.” (D. L. Szepesi stb. ir. 150 sz. a.)

28. c. Erdősrétje Fancsikán. L. Szent János laposánál.

29. Fecskerét és Fecskerét farka vagy Fecskefok. A Hortobágy keleti részén, Ujváros felől. 1700. Tanúkihallgatás. (D. L. Mátai iratok 25. sz. a.) A Fecskefok azonos lehet a lentebb előforduló Kocka erével.

Fegyverneki völgy. Ondódon. L. Pecze ér a.

30. Fehérnádtű foka, a Hort. p. mátai részén. A Ludasrét, Matyófenék, Zoltánfenék megduzzadt vizei ezen folytak be az Arkusba.

Fehértó. Az Ohaton. 1333. L. Völgyes a.

31. Feketeföld ere, másként *Mérgesér.* L. Sárosénnél.

32. Fekete Péter kuttya, a Hort. p. valahol a *Nyírő-rétje és* a Szálkahalom táján. 1561. Enyingi Török János határigazító levelében. (D. L. Mátai ir. 3. sz. a.)

33. Fekete rét. Több is volt ilyen nevű rét.

a. A Hort. p. közepe táján, a hídtól nyugatra, a két folyó-víz közt. 1883. (Berényi G. térképén.)

b. A Hort. p. keleti szélén, Elep felől, Arcu Péter halma felett. 1762. (Tkpgy. 61.sz. a.) 1883. (Berényi térképén is.)

c. Fancsikán. L. a fancsikai réteknél.

d. Parlag pusztán, az Ararát és Gombás hegyek tájékán, Apafája felé terjedő nagy vízállás volt, amely benyult a belső legelőre is. 1835. (D. L. Tkpgy. 31. sz.)

34. Felgát és a többi gátak. Debrecen határában több felé voltak hajdan is *gátak*, a vizek garázdálkodása ellen, vagy a vizek folyásának szabályozása végett. Többnyire a XVIII. században tünedeznek fel ilyen gátas vizek, vízszorító gátak. Emlékeztetek itt arra a szokásra, hogy a Hortobágy környékén kisebb, legfeljebb 1–1¹⁷/₁₂ öl széles töltést hánytak a folyások, még a fokok medrébe is a marhák megítatásának könnyítéséül. (D. L. Rel. 1775:185.) Most azonban nem ilyen töltésekről van szó, hanem részint országutaknak mocsaras helyeken átmenő töltött szakaszáról, részint vízi malmokhoz szükséges gátakról. Ilyenek :

a. *Buk gátja.* A Kistócon keresztül menő Kishegyesi út töltése, a mostani városi szegényház tájékán. A múlt század elejéről való 80. sz. magánlevéltári térkép mutatja fekvését.

b. *Cinagátja,* a belső legelőnek Fancsika felőli oldalán, a Kondoroson keresztül. Fazekas Mihály a Cinagátjánál lévő forrásra és e körül tenyésző gyógyfüvekre hivatkozva javasolta, hogy e helyen építtessen közfürdőt a város, 1824. (Szücs J. Debr. tört. III. 853. 1. és Patz térképe év nélkül Tkpgy. 54. sz.)

c. *Felgát*. Bánk p., vagyis a hajdani Bánkegyháza területén. Egy 1373. évi oklevélben fordul elő. (D. L. Okl. gyűjt. 36. sz.)

d. *Köntös gátja*. Az újvárosi és mátai útnak a Tóció völgyén keresztülmenő szakaszát nevezik így réges régtől fogva. 1644-ből maradt fenn az a tanácsi határozat: „pro memoria” bejegyezve a protokolonba, hogy a *Köntőshídját* a felsőjárás köteles jó karban tartani. (D. L. Jkv. 1644:308. 1.)

e. Ó-gát. A Nagytóciónál, a Tócióskerten alul. (D. L. Tkp. gyűjt. 80. Év nélkül.)

f. *Sziggát*. A Tóció völgyében, a szoboszlói országút töltött része. 1783. (D. L. Rel. 1783:26.) Róla nevezték el a múlt század elején közelében épült városi cserépegetőt. A házilag kezelt szikkáti majorság területén van berendezve 300 holdon a szennyvízszűrőtelep.

g. *Talyigás gát*. Hídját 1783. a Miklós u. kapun kívül, a Szoboszlai úton javították. (D. L. Rel. 1783:26. sz.)

h. *Tibay gátja*. Elepen, a Kadarcson vezetett keresztül a Hodos kútja táján. 1752. (D. L. Tkpgy. 9. sz.)

i. *Tóth Mihály gátja*. A Cina gátja közelében, szintén a Kondoros folyásán keresztül. (D. L. Tkpgy. 54. sz. paci tk. év nélkül, bizonyosan régi.)

j. *Új gát*. A böszörményi út tócióvölgyi része. Mellette 1774-ben Faggyas Gáspár új vízi malmot épített a tanács rendeletére. (Debr. Képes Kalend. 1935. évf. Zoltai: Debr. malmok.)

35. Fényestó. A hortobágyi pusztán, a Derzsi telektől délkeletre. (Zelizi id. m. 30. l.)

36. Ferteo ere, Ferteo tava. Határjel Máta és a csegei Cserepes pusztá közt. 1584-85. (D. L. mátai ir. 11. és 14. sz.)

Fertőlapos. L. Nagyfertőnél.

37. Festőkút. Puteus Festőkút dictus. Felszervargában az árok alatt, a mostani Timár utca alsó részén. 1731. (D. L. Jkv. 160. 1.)

38. Fövényesfok. Ohaton a Gyékényes tó felett. 1760, 1780. (D. L. Ohati stb. ir. 367. sz. és Tkpgy. 8. sz.)

39. Francia kút. A hortobágyi p. papegyházi részén Abbe Richard francia vízkutató által 1862. tavaszán kijelölt helyen ásott gulyakút. (Szücs J. Debr. Tört. III. 1046. I.) 1883. (Berényi tkp.)

Füzesfertő. L. Rakottyás fertőnél.

40. Galambos tisztája, Nagycserén. Lykaháza és Szatatelke közt. 1736. (D. L. Külb. ir. 1379. sz.)

41. Gecsi folyása az erdős Fancsikán, a nagycseréi vizeket viszi tovább. 1773. (D. L. Tkpgy. 87. sz. a.)

42. Gelényestó, másként Gyékényesfenék. Ohatnak Egyek felőli részén. Által-megy az egyeki földre is. A Fövényesfok köti össze a Hereppel. Azonosnak sejteni az Anjoukori Gelényöstóval.

1336. *Gelenustou*. (Károlyi Oklt. I. 122.) Hihetőleg hibásan olvasták így *Giekenöstou* helyett. (V. ö. Fejér Cod. Dipl. VII./5: 306. Hazai Okmt. VI: 73. Árpok. Új Okmt. VIII:10. Ortway: M. orsz.. régi vízr. I. 331.) Egyidőben *Paptavának* is hívhatták. Mert 1718-ban az ohati határra nézve kihallgatott tanuk közül á még el nem pusztult, Ohaton született 84 éves Kiss István füredi lakos a Szög-(Hodos) halom és Herep közti határjelzőként a Paptavát nevezi meg; a

Gyékényestőről pedig hallgat. (D. L. Ohati stb. ir. 236. sz.)

1780. *Gyékényesfenék*. (D. L. Tkpgy. 8. sz.)

1883. Ugyanígy Berényi tkp.

43. Gyilkosrét. Fancsikának a város felőli oldalán, a létai és diószegi utak közt.

1773. (D. L. Tkpgy. 87. sz. a.)

44. Göderné kútyya, Hort. pusztán, Ujváros felől a mai Kocka-telek tájékán lehetett.

1561. Enyingi Török János határigazító levelében: „penes puteum Gewderneye vocatum”. (D. L. Máta ir. 3. sz. a.)

1700. „Göderné kútyya az árvizektől már betemetődött” -mondja egyik tanú;

„Göderné kútyya a Kockatelken volt” – mondja a másik. (D. L. Máta ir. 25. sz. a.)

45. Görbeér. Ohaton, Kócs felől. Onnan jön be Ohatra, a Parajos halomnál s miután nagy ívben megkerüli a *Meggyes* halmot, ismét visszafordul a kócsi földre.

1759. (D. L. Tkpgy. 90. sz. a.)

46. Hajnalkútyya. Hetedik határjel a debreceni Nagycsere és Haláp közt, Somán innen. 1620. évi határjárásnál. (D. L. Ohati ir. 108. sz. a.)

47. Halas réttye. Hort. p. zárni részén, az Árkus és Mérges közt. 1759. (D. L. Tkpgy. 90. sz. a.) Van *Halasfarka* és *Halas-foka is*. 1883. Berényi térk.

48. Halastó, Nagy- és Kis, a debreceni Parlagh puszta észak-keleti részén, a Halashegyektől délnyugatra. 1835. (D. L. Tkpgy. 31. sz.)

49. Háromág, – háromfelé nyúló ér Ohaton. Alsó ága az ohati telek mellett vonul el; folytatása ennek a *Mátyásér*, amely a Bodácsal egyesül; másik ága a *Szántásfokon* át a Morotvába megy; harmadik ága a Völgyes vagy Fejértó felett hosszan benyúlik a csegei földre. 1780. (D. L. Tkpgy. 8. sz.,)

50. Határfertő. A máta 1582. évi határjárásnál emlegetik, mint Csege felől eső határjelzőt. (D. L. Máta ir. 5. sz.)

51. Herep. Ohat nyugati határa. A Tiszának holt medre, már az Árpád-korban is ezen a néven. *Mortva Herepnek is* nevezték. (Csege térképe a XVIII. századból, Szabolcs m. levéltárában.) (Hereptó a katonai térképen.

1336. Ohatbirtok határjárásánál. (Kár. Oklt. I. 122.) Debrecen a herepi halászati jogot ezelőtt bérbe szokta adni. 1788. (D. L. Limbus. Szám nélkül.)

Árpádkori oklevelekben említettek Her, Hér nevű folyók, patakok. Van *Hernád* nevű folyónk is. (Ortvay: M. orsz. régi vízr. I. 370., 371.)

51. b. Hévizek vagy hőforrások. Mert ilyenekkel is dicsekedhetik már Debrecen. Az Alföld több helyén, főként a szomszédos Hajdúszoboszlón végzett sikeres mélyfúrások kecsegtették Debrecen város vezetőségét arra, hogy Debrecen közelében való mélyfúrásra nézve szerződést kössön a pénzügyminiszterrel. A várostól keletnek, a sámsoni és nyíracsádi országutak elágazásánál magánterületen 1929 aug. 2-án kezdte meg az Alföldi M. Kir. bányászat kutató kirendeltség főmérnöke „Faller Gusztáv a mély-fúrást. 1931 végén 1737 méter mélységből 65 C fokos sós forró víz és földgáz tört elő. A város a gyógyhatású vizet 3.5 kilo-méter hosszú szigetelt csövön a nagyerdei fürdőbe, a hamarosan felépített, jóval közelebb fekvő kassaúti népfürdőbe, a földgázt pedig az 5 kilométernyire lévő gázgyárba vezetette, ahol szén-gázzal keverik. Az alkoholikus-konyhasós-jódos-bromos hévvizet bitumen szagától megtisztítva, palackozva, szénsavval telítve vagy anélkül, mint ivó gyógyvizet is forgalomba hozták. 1934-ben hasonló sikerrel másik kutató is fúrtak

az első közelében. Az első fúrás 420, a víz elvezetése 120, a gázé 65, az ivó gyógyvíz berendezés 45 ezer pengőbe került. (Debr. Képes Kalend. 1933. évf. 98-108. 1.)

52. Hodos kuttya. Elepen, a Kadarcs kanyarulatában Máta felől. 1762. (D. L. Tkgy. 61. sz.)

53. Holt Arkos. Tó, a Hort. p. zámi-csécsei részén, szemben az Árkus hidjával. A katonai trk. e helyen egy névtelen ovális alakú tavat mutat. Ennek felel meg Zám 1759. évi térképén feltüntetett *Holt Arkos*, amelynek délnyugati irányt követő folytatása *Csécs laposa* nevet visel. (D. L. Tkpgy. 90.) A Holt Arkos mellett fekvő *Kun Pál kertye*, amelynek első emlékét a mátai 1582. évi határjárás oklevele őrizte meg, de megjelöli az 1759. évi zámki térkép is.

54. Hoportyos. Valószínűleg mocsaras hely Máta és Csege közt. A mostani köznyelvről eltűnt. 1582-84. és 85. mátai határjárásnál. (D. L. Mátai ir. 5., 11., 14. sz.)

55. Hortobágy folyó. A róla nevezett pusztát úgyszólván a derekán vágja kétfelé. A Hajdúböszörményhez tartozó egykori pródi réten ered, ahol már Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet korában *Háromág Hortobágnak* nevezték. (Csánky: Hunyadiak Kora I. k. 634. 1.) A horthi pusztát elérve, Szentmargita puszta felől magába felveszi *Hollós, Hattyas, Bágy és Szandalék* nevű erek vizét. Debreceni földön az útja 23.95 klm. Nádudvart el-hagyván, Ladány, Karcag határa közt ásott mederben folydogál a Berettyó felé. Esése alig van. (L. bővebben: Hunfalvy: A magy. birod. term. leírása II. k. és Zelizy id. m.)

Nemcsak a nevét viselő pusztának, hanem a 17 négyszög mértföldes debreceni határnak, sőt Hajdú vám. középső, nyugati és déli részeinek is fővízfolyása a Hortobágy. Messze területnek csaknem minden többi folyója, ere: az Árkus, a Kadarcs, a Kondoros, a Tóció, a Kösi közvetve vagy közvetlenül beléje torkollik. Mind e vizek partjait a török dúlások előtt templomos, tornyos viruló falvak gyöngysorként szegélyezték. A debreceni múzeum a Hortobágy vize mellett az ősember és a népvándorlás-kor emlékeit is feltárta.

A Hortobágy folyó nevével árpád-kori okmányokban is találkozunk, pl. 1248. és 1264-ben. (Fejér Cvd. dipl. IV13., 18. Katona VI. 121., ismét Fejérnél IV/3. 41. Jerney id. m. 56. I.)

Ortvay a H. nevét így magyarázza: gyöke valószínűleg egy-értelmű *a horh, horny, horzs* szók gyökével, amely vajúást, túrást, rovatékos vonalat jelent. Ebből az elavult *bort* ige = dörzsölés által koptat, váj, túr. Innen *horto* igenév és *hortó-ágy* = földettúró vízmeder; könnyebb kiejtéssel: *horto-v-ágy, hortó-b-ágy*.

Ortvay nem vette itt figyelembe, hogy e víz mellékén az. Árpád-korban már volt *Horth* nevű falu (ma puszta Újváros határában) és *Bágy* nevű birtok is (ma Szentmargita puszta, vagyis Tiszapolgár része). E két birtok nevének összetételéből is kialakul *a Hort-bágy, azaz Hortobágy*. Sőt emlékezetbe hozhatjuk IV. László királyunknak 1285-ben „*in Hortubag*” kelt oklevelét, amely által megerősíti Loránt erdélyi vajdának, István szatmári főispánnak és Jakab mesternek adományozását rokonuk (és Debrecen földesura) Roffoin bán javára, aki amazoktól Gáborján monostorát kapta ez alkalommal. (Zichy Okmt. I. 63.)

A váradi Regestrumban pedig *Hortu*, melyet Kandra Hortnak olvasott, személynévként fordul elő.

Érdekes, a hajdani *Parlagh* falvának ma Hadházhoz tartozó északi részén is volt

egy *Hortobágy* nevű lapos. 1835. (D. L. Trkgy. 31. sz.)

56. Hortobágyi halastavak. A p. mocsaras felső részen, az egykori Csúnyaföldön, mocsarak és fenekék helyén létesültek a világháború alatt, azzal a mozgalommal kapcsolatban, amely a H. p. jobbhasznosítása végett 1912-ben az állóvizek lecsapolását, 3000, esetleg 6000 katasztr. holdas kísérleti öntözőtelep berendezését és a p. közelében 12,000 h. felosztását, felszántását vette tervbe. A város 1913-ban öntözési céljaira 3000 holdat, és 500,000 koronát megszavazott és által is adott a földművelésügyi minisztériumnak. Ez a kultúrmezőség által azonnal hozzáfogott a kivitelhez. De azután a munkát a városra bízta, mely előbb saját költségén folytatta; de a budapesti Haltenyésztő és Halkereskedelmi R. Társaság fejezte be az építkezést csak évek multával. Ez a társaság 1914-ben elébb tíz évre bérelte ki a tógazdaságot, amelyben a haltenyésztést már 1916-ban megkezdte. 1920-ban pedig 1931 május 1-től számított 25 évre hosszabbították meg a szerződést. 1922-ben ismét módosították. Ez új egyezségek értelmében a város által 1920-ig teljesített építkezések 3.020,000 koronára rúgott költségeinek kamatait a társaság a maga terhére átvállalta és a még hátralékos, de az első tíz év alatt általa foganatosítandó munkák költségei 4.250,000 koronában állapították meg. A társaság az utolsó 15. évben az egész 3000 holdas tógazdaságért a városnak évi 1.100,000 kor. bért fizet; a város lemondott az alapszerződés szerint őt megillető fele haszonrészesedéstről; ellenben a társaság új beruházásokra és javításokra kötelezte magát.

A hortobágyi halastavak (maga nemében hazánk legnagyobb tógazdasága) 2500 kat. holdat foglalnak el. Az ívás, keltetés, táplálás, raktározás gátakkal kerített 200–250 holdas nagy tavakban történik és 200 négyszögméteres kisebb, de jóval mélyebb 82 tóban teletetnek. A vizet a Tiszából kapják tavaszi áradáskor és nyári szivattyúzással, Keszivel szemben kezdődő csatornán, amelynek hossza 24 kilométer és mintegy 60 katasztr. holdat kellett hozzá kisajátítani. A tavakban leginkább pontyot tenyésztenek. Külföldre is viszik e célra szerkesztett teherkocsikban. A fölösleges vizet a Papere medrében ázott csatornán a Hortobágyba vezetik el. A látványosságzámba menő szép telepnek saját vasúti állomása van (a debrecen–füzesabonyi vonalon). Több száz embert foglalkoztat.

(D. L. Közgyül. jkvek: 311/1911. – 94. 414/1912. – 98. 435. 442/1913. – 30. 258/1914. – 158. 395/1916. – 7. 116. 286. 314. és 504/1917. – 386/1918. – 114. 167–169. 214/1919. – 181. 240/1920. – 276/1921. – 556/1922. bkgy. sz. határozatok. Továbbá 102/1915. és 53/1923. levélt. sz. szerződések.)

57. a. Hosszufenék, mocsár a hortobágyi p. mátai részén, Pap-ere és a Nagyfenék közt. 1883. (Berényi tkp.)

57. b. Hosszurét. Ohaton, a debreceni füzesabonyi vasút mentén. 1883. (Berényi tkp.)

58. Hosszuszék. Szikeslapos Szepes-pusztá keleti oldalán. Végigmege rajta 1855-ben Csorba polgármester által ásott csatorna, mely a város szenny- és csapadékvizét vezeti el a Kösélybe.

1640. *Hosszú Szeek*, a szepesi és ebsi földek elosztásánál. (D. L. Szepesi *stb.* ir. 165. sz.) 1765. (U. o. Tkpgy. 188. sz.)

59. Hosszuvíz, másként **Nagykőrises.** Halápon 1783. említve a város körüli utak, hidak javításánál. (D. L. Rel. 1783:26. Tkpgy. 44.sz.) L. Kőrösfolyását is.

60. Hunyoros, rét volt a Nagycserén. 1745. (Régi Okir. és Lev. Tára 1906. évf. 1.

füz. 85. 1.)

61. János György réthe. 1632. L. Fancsikai réteknél.

62. Jakucs örökösök réthe. 1632. U. o.

63. Kabai kuttya. Emlékét „Kabai kuttyára menő út” helynév tartotta fenn Ondód 1750. évi térképén. A ház után való fegyver-neki földeken ásott mezei kút volt, valahol a mostani Perc- és Veréb-dűlők külső területén. (D. L. Tkpgy. 37. sz.)

64. Kádár árka. Így nevezik a múlt század közepe táján a városnál szolgált Kádár Ferenc mérnökről azt a főcsatornát, amelyet a parlaghi és bellegelői vízállások és a Kondoros szabályozása végett abban az időben ásott a város. Tikos mérnök tévesen írja róla (Zelizy id. m, 36. 1.), hogy a Kraszna kiöntéseiből táplálkozik. Hiszen a parlaghi Nagy- és Kishalastavak ma már kiszáradt medréből táplálkoztak. Kádár árka Szikigyakor, Csukás nevű városi birtokokon keresztül és Nagycsere, Fancsika mellett elhaladván, a létai diószegi utak között a *Kondorossal* egyesül. Hossza idáig 13.55 klm. Esése átlag kilométerenként egy mtr. (L. a Kondorost is.)

65. Kadarcs. A Hortobágy ikertestvére. Mert mindakettő a hajdúböszörményi-pródi rétekből, egymás mellett veszi eredetét. A *Brassó* és *Hetven* nevű böszörményi erek vizének fölvétele után, a pródi rét fölös vizétől is megduzzasztva, az újvárosi és debreceni határon lomha nagy kanyarulatokkal folydogál keresztül. Az elepi föld déli részén a *Kösivel* egyesül. Hossza a böszörmény-csegei úttól számítva 65 klm. Ebből 32.24 klm. esik debreceni medrére. Kilométerenként 8–10, néhol csak 2–3 cm. az esése.

Révész Imre a Kadarcs mellé képzei Atilla nagy hun király székhelyét, pompás fapalotáját, amelyet Priscus rhetor bizánci követ leírásából ismerünk. Azonban ezideig hun-avarkori gazdag leletek éppen nem támogatják Révész Imre magyarázatát. Feltűnő, hogy a Kadarcs mellékén halom is kevés van. Ellenben Bakócz, Ethelaka, Horth, Újváros, Himes, Elep középkori eredetű helységek, melyek közül mostanra a legutoljára keletkezett Újváros maradt meg, kétségtelen bizonyosságai annak, hogy a honfoglaló magyarság kedvére való szálláshelyeket talált a Kadarcs közelében is. Elep templomhelyét Sőreghi János múzeumőr 1934. őszén tárta fel, a Kadarcsba folyó Szálkaere partján, ugyanott, ahol a XVIII. századbeli nagy határper debreceni tanúi a bírácoknak a Debreceni Dózsamester és nádor kegyurasága alá tartozott elepi egyház maradványait mutogatták. (Komáromi A.: Dózsa nádor etc. Turul IX. évf. Anjk. Okmt. II. 354. – Zoltai: Települések és Sőreghi J. cikke a „Debrecen” 1934. nov. 11., 18. sz. Továbbá a Déri-múzeum 1934. évkönyvében ugyan ő tőle: „A hortobágy-görbeháti középkori templom és temető”. 103–147. Külön nyomtatásban is.) Debrecen város levéltárában Kadarcs nevét először Hunyadiné Szilágyi Erzsébet 1480. évi levele említi. (D. L. Elep-bahnazi ir. 1. sz.) Balkányi Szabó nagy vakmerőséggel a héber „Kades, Kedüsa, Kadütis szavakból, meg az ősmagyar Kádár papirend nevéből magyarázza jelentését. Szerinte *szent-, kegyesfolyót* jelent. Más szómagyarázat pedig ez: *Kad-ar, Kadari* = hadnagy a régi magyar nyelvben, az ugor *Kad* (magyarul *had*) és a nagy jelentésű *ar, ari* szavak összetételéből. (Századok 1906. évf. 614. I. Fiok K. értekezése.)

66. Karácsonyfoka. Tulajdonképpen egészen balmazújvárosi földön fut a Hortobágy folyóba. Valamikor nagy szerepe volt a Debrecen és Újváros közt sokáig folyt határperben. Mert a debreceniek Enyingi Török János 1561. évi határigazító levelére támaszkodva, amellet kardoskodtak, hogy a határ a Szálkahalmától a

Karácsonyfoka háromágú eredetéhez megy. Végre is a bíróság a vitás terület határát a Nagyszálkától a Karácsonyfoka torkolatához húzott egyenes vonalban állapította meg. (Zoltai: Hortobágyi nagy határperek. Kézirat.)

67. Katika folyása; emléke ma már talán csak a vekerai *Kati-hídja* névben él. Az egykor bővizű folyás medrében most az alsó-szabolcsi nyírvízszabályozó társulat csatornája vezeti le a sámsoni határ és a debreceni erdők megfoglyatkozott vizét. Ez a csatorna Hajdúbagost oldalt hagyván, Derecskénél a Kékkállóval egyesül. Katika folyásáról közel 150 esztendővel ezelőtt azt jelentette (D. L. Rel. 1787:320.) id. Kovács György legelső városi mérnöke Debrecennek, hogy hat-hét pusztának minden vízfolyása ide szolgál és ámbár csak hóolvadáskor és nagy esők idején, tavasszal-ősszel folyik benne a víz, de gátak segítségével egy ölnyi magasra is felemelhető a vize és kalló-malom hajtására is alkalmassá tehető. (D. L. Rel. 1786:239.) A városi tanács ugyanis ebben az időben a váradi kamarai kerület királyi biztosságának adott felsőbb utasítás értelmében is (Horváth M.: Magy. orsz. tört. V. 356-357.) Gyöngyösre való két szűrszabó legénnyel – Beliczky Pál és Rivnád Márton volt a nevük – egyezséget kötött a vekerai *Katika* folyásán a város költségén felállítandó *szűrposztó kalló-malom* üzembe tartására nézve. Az egyezés szerint a városnak kellett felépíteni és berendezni a malmot, számítás szerint 1462 fr. költséggel: kész volt a vállalkozókat ingyen telek rés faanyag adományozásával segíteni lakóházuk felépítésében. Ezek pedig ígérték, hogyha elegendő oláhbirka és juhbárány gyapjúról is gondoskodik a városi tanács – aminek árát ők megfizetik –, ellátják a debreceni szűrszabókat ugyanolyan áron, ugyanolyan minőségű szűrposztóval, ahogy Nagyszébenből kapják. A váradi királyi biztosság azonban nem bízott az üzleti vállalkozás sikerében; kiváltképpen féltette a város tőkebefektetését. Ehhez tehát nem is adta meg beleegyezését. De nem kifogásolta, ha magánvállalkozó, ács vagy szűrszabó mester saját kockázatával állít fel malmot a Katika folyásán. Ajánlotta, hogy hirdetéssel is buzdítsa erre az embereket a tanács; Csak-ugyan jelentkezett *Molnár Mihály* nevű debreceni asztalos mester, aki engedélyt kért és kapott évi 121 rh. foritért, hogy a Katikán *fűrészmalom* szereljen föl. A tanács e vállalkozástól úgy a helybeli asztalos mesterségre, mint a nagyközönségre nézve sok hasznot remélt. (D. L. Limbus. 1786. ad. 1031. jelzéssel. Továbbá Prot. Polit. 86., 718., 735., 808. sz. és Rel: 1787: 320.) De a vállalkozás halvaszületett eszme volt.

68. Kecsefolyása a Nagycserén. 1745. (R. O. L. T. 1006. évf. 1. füz. 85. 1.)

69. Kelemen kunyhójánál lévő folyás és tiszta. Ez is a Nagy-cserén. 1745. (R. O. L. T. 1906. évf. 1. füz. 85. 1.)

70. Kenderátó tó a hortobágyi p. zárni részén, a nagyiványi út jobboldalán. (Zelizy id. m. 30. 1.)

71. Kenderáztató. Közvetlen a város alatt a hatvanuccai kapun kívül, a Túrás- és Tócsóskertek között.

E rég kiszáradt tó medrét a város mostanában ínségmunkával feltöltötte és házhe-lyeknek szánta.

A Kenderáztató 8^{1/2}12 katasztr. hold terjedelmű; jelenleg a Kacskovics Iván nevét viselő művészeti és hazafias kegyeleti célt szolgáló alapítvány tulajdona. (Debr. Képes Kalend. 1909. évf. 40. 1.)

Kerekenék. L. Bogárcsónál.

72. a. Kerekes réthe 1632. L. Fancsikai réteknél.

72. b. Kerekítő. Parlagon. 1835. (D. L. Tkpgy. 31.) *Keserűér.* L. Sárcsérnél.

73. Keserűvízű kút. A Hortobágy mátai részén. Kungyörgy tava közelében. A múlt század hetvenes éveiben ásták. Vegyelemzés után hashajtónak talált vizét megpróbálták kereskedelmileg értékesíteni. De a budai keserűvizekkel nem bírta a versenyt. Értekezések a természettudományok köréből. VIII. k. II. az. 1877. Dr. Schwarzer (Vedrődi) Viktor: „A hortobágyi keserűvíz elemzése.” E kis füzetből tudjuk, hogy 1874-ben, a 6.5 méter mélységig ásott kútban, vasdús márga agyagban gipszjegeceket találtak. A vegyvizsgálat megállapította, hogy e kút vize a sós-keserű vizekhez tartozik, chlórvegyületekben dús, e tekintetben teljesen eltér a budai keserű vizektől. Sótartalmára nézve legközelebb áll a budai „Erzsébet-forrás” vízéhez. Mint gyógyvizet, jó sikerrel alkalmazták.

74. Kifogó lapos. Parlagon, Monostor felől, benyúlik a gazdabb. Kígyós rét Elepen, a Kisálomzugban. 1752. (D. L. Tkpgy. 9. sz.)

75. Kincsesfenék. A Hortobágy zárnai részén: 1883. (Berényi térképe.)

76. Kismélyföldes lapos. Ohat közepén (Zelizy id. m. 31. 1.)

77. Kóc folyása, az erdős Fancsikán. 1632. L. fancsikai réteknél.

78. Kocka ere. Kocka kuttya. A hortobágyi juhföldön. Újváros felől a Kockatelen, amelyet 1700-ban nevez meg Varga Mihály nevű 74 éves tanú a nagy határperben. (D. L. Mátai ir. 25. sz.) E telek nevét Kocka Pál szenátortól kaphatta, aki 1663-69. közt a felsőjárasi praediumok inspektora. A rajta lévő kút körül ugyanolyan nevű kis ér kanyarog. Közelen számos római kori barbársírt tártam fel apró laponyakok alul. (L. Berényi 1883. évi Tkp.) L. *Fecskeréte* is.

79. Kondoros vize vagy folyása. A parlaghi és a napkeleti bellegelő (Új földek) csapadékát levezető, kanyargós, többször szétterülő sekélyes vízmeder. Szabályozása végett ásták 80 évvel ezelőtt a már ismertetett Kádár árkát. A Kondoros szedi fel Parlagon a *Feketerét*, lejjebb a *Csukás*, *Perzse* és *Kondoros* laposainak, a *Szélesrét* (a Homokkert mögött), a *Csonkási* lapos és a *péresi laposak* vizeit. Elhagyván a debreceni földet, a mikepércsi határban egy darabig a vasút és az országút közt folydogál. A pércsi vasút megállótól 1080 mtr-re átmegy a vasút alatt s innen két kilométernyire a Tócióval egyesül. Innentől fogva nevezik *Tekeresnek* is. De a katonai térkép rajzolói még a szováti földön is *Kondorosnak* hívják. E folyó hosszúsága Parlaghtól a Tócióval egyesüléséig 27.85 klm. Ebből 22.45 klm. esik a debreceni határra. Esését kilométerenként másfél méternek mérték. Folyása tehát jóval sebezsebb, mint a Hortobágyé, Kadaresé, meg mint a középső és alsó Tócióé.

A Kondoros partjain is feltűnedeznek az ős- és népvándorlás kori népek emlékei. A pályi út menti nagy szőlőtelep ültetésekor sok bronzkori edény került elő. Néhány a városi múzeumban. Mikepércs felé, a ref. egyház földjén népvándorlás kori sírok lappanghatnak. Mert onnan egy öreg juhász többször hozott be a múzeumba homokban talált római pénzeket, gyöngyöket, apró bronztárgyakat, temetkezések szokott mellékleteit. A Kondoros közelében éltek azok az ősemberek is, akiknek hagyatékából az ú. n. Átkos földön Szántay Aladár és Kovács János tanár a múlt század hetvenes éveiben kovaszilánkot, késpengét és más kőszerszámot szedgettek össze.

Az árpád-kori magyarság is megülte a *Kondoros* mellékét. A Perzse-dombra telepedett *Szalóksámson* Szent Adalbert vértanú tiszteletére épült köegyházával. Én

már csak széthányt fundamentumi tégláit találtam meg, néhány feldúlt sírral együtt.

(1347. évi határjárásáról a „Város” c. lap 1913. 3 számában, az ásatásról 16411914. vmsz. jelentésben írtam.) A templom helyén a népmonda képzelete törökvilágbeli várkastélyt látott és ennek regényes történetét „Perzsalaka, vagy a debreceni hőseányok” címmel 1861-ben egy ismeretlen szerző kinyomatta. A Kondoros partján, a katonai térkép Kapéci tanyája körül, most Bot István birtokán ismertem fel *Pac* (Poch) falva temploma helyét is. A városi levéltár egyik középkori oklevele *Kondoros* (Kondros), másik *Facsát* (Fachat) nevű birtokról is tud. Amaz Zsigmond király 1429, emez 1435. évi oklevelében említetik. (D. L. Dipl. gyűjt. 104. és 111.) Mindkettő a Kondoros vize közelében feketett. E víz mellett a török világban nem egyszer táboroztak török és magyar seregek. (Szűcs J. Debr. tört. II. 452., 456., 458.) A kurucok is Bercsényi vezérlete alatt. (Jkv. 1703:650. 1.) A debreceni gubások a múlt század elején a Kondoros egyik mellékgára építettek a kallójukat; helyét ma is sokan ismerik még.

Kondu (Cundu), Kundis, Cundi, Kondi, Kondor, Condra, Kundurus, Kondoros árpád-kori személy- és helynevek. (Jerney: M. nyelvkincsek.)

80. Könyöklő tó vagy rét. Haláp p. déli részén, Bánk felől, a Bikarétjétől keletre, 500 ölnyire. 1778. (V. L. Tkpgy. 177. sz.) *Köntösgát. L. Tóconál és Felgátnál.*

81. Körös folyása, máskor Nagy- és Kiskörösös vagy Kőrises. Halápról Fancsikára is átnyúló vízmeder, amely részben határt is jelzett Haláp és a debreceni Nagycsere között. Nevét az ottan körül gyakori körös vagy kőrís fáktól vette.

1620. Keerös folyása és a Széles réte szélén két határt vetettek. (D. L. Ohati stb. ir. 108. sz.)

1744. A Kis Körös folyásán általmenvén, a vámospércsi középső út a határ mindenütt, t. i. Haláp és Fancsika közt. (D. L. Ohati stb. ir. 299. sz.)

1783. Nagy és Kis Kőrises folyások hídjai. (D. L. Rel. 1783 :126.)

82. Kösi, Kösü, Kösely folyó. Debrecen város keleti és nyugati oldalát érintő *Kondoros* és *Tócó* vizek egyesüléséből keletkezett folyást a sárándi, derecskei, szováti határban némelyek *Tekeresnek*, mások *Kondorosnak* hívják, Szováttól fogva pedig Nádudvar határának alsó széléig, ahol a *Hortobágyba* ömlik, *Kösi*, *Kösü*, *Kösely* a neve. Lassú folyású víz lévén, kelet-nyugati főirányát nagy kanyarulatokkal gyakran változtatja. A kanyarok által alkotott kisebb-nagyobb félszigeteket *zugnak*, *szegnek* mondják. A szoboszlai határban vannak: Csipkészug, Aranyszeg, Szigeti zug, Arokzug, Vajdazug, Járózug; Debrecen felől: Isten-földje, Kösélyszeg; nádudvari földön: Nádosszeg, Kisszeg, Virágos zug, Nyáruzug, Bútezug, Fűzfás zug, Nagyhalomzug, Nagy-lórégzug és Láposzeg.

Debrecen határa középső részének összes vízfolyásai, erei a Csere szélétől a hortobágyi Ökör- és Juhföldig kivétel nélkül a Kösibe igyekeznek. Nevezetesen a *Kondoros* és mellékágai, a *Tócó*, *Kutya*, *Ágod*, *Zsong* és *Vérvölgyek*. Utóbbiak egyesült folyását már a XVII. században, az ebesi, kötelesi földön *Kösinek* hívták. Ez a *Kösi veszi fel a Fegyverneki* vagy *Peceér*, a *Kadarcs*, Szovát alatt az *Ürmös*, Szoboszlón a *Korpád*, Nádudvaron a *Rendekér* vizét.

A *Kösire* nézve nagyon jellemző sajátosság, hogy csaknem minden kanyarulatának külső hajlásánál egy-egy mesterséges halom öröködik. Rómer Florisnak is feltűnt ez. (Compte Rendu 1876. 153. 1.) Én különböző térképekről a Kösi partján

negyven, névvel is megjelölt és tizenegy névtelen halmot, laponyagot olvastam meg.

E mesterséges földhányások keletkezésüknek és rendeltetésüknek titkát önmagokban rejtik. Legalább is egynéhánynak szakszerű megásatása oldhatná meg a rejtélyt: népvándorlás-koriak é, avagy még régebbiek? A honfoglaló magyarság teleppei szintén sűrűn következtek egymás mellett a Kösélynél. A ma is meglévő Szováton, Szoboszlón, Nádudvaron kívül oklevelek és helynevek megőrizték Ebes, Kőteles, Szigetegyháza, Korpád, Sétér, Miséte, Szentiván, Szentágota emlékét is. (Csánky: Magy. orsz. földrajza a Hunyadiak korában.)

Debrecen város levéltárában a *Kösülyszeg* elnevezést először Szilágyi Erzsébet 1480. évi oklevelében találjuk. (D. L. Elepi ir. 1. v. Dipl. gyűjt. 276.)

Bocskai lovas hajdú vitézei ahogy megülték a birtokul kapott Szoboszlót, magoknak követelték a Kösély medrének tulajdonjogát is egészen, 15 klm. hosszúságban és megakadályozták a debrecenieket a Kösély vize használatában, amely pedig már Corvin János herceg levele szerint is emberemlékezet óta közösen illette a vízparti szomszédokat. A viszálykodó felek 1617-ben a kösiparti Vajdahalomnál barátságos megegyezéssel vetettek véget az áldatlan háboruskodásnak. (Debr. Képes Kalend. 1931. évf. Zoltai cikke.)

A *Kösi folyása* Szováttól a torkolatáig 85, a sárándi határtól számítva pedig 100 klm.-re becsülhető. Esése néhol alig észre-vehető; átlag 0.140 mtr. Ezért is írhatta róla Arany János: „Hallgat mint a Kösi malma Szoboszlón”.

84. a. Kun György tava. Mátá közepén hosszan elnyúló víz. Éppen olyan régi helynév lehet, mint a közeli Szász János tava és Kun Pál kertje, amelyekről már a XVI. században is olvasunk. L. Berényi 1883. évi térképén.

84. b. Kun Lukács réttye. Az 1620. évi határjárásnál esik róla szó. Debrecen, vagyis a mai Nagycsere és Halápfalva közt lehetett valahol. (D. L. Ohati stb. iratok 108. sz.)

85. Kurvarét. A Tócskert mögötti csőszháznál feküdt. Másként tán Nagytócnak is nevezték. 1822. (D. L. Tkpgy. 122. sz.)

86. Kútfenék a hortobágyi p. mátai részén Papere és Rác-laposra közt. 1883. Berényi tkp.

87. Kutasfenék,- tó, és – fok Ohaton. A Hereppel van összeköttetésben. 1728., 1760., 1780. (D. L. Ohati stb. iratok 251., 367. sz. a. és Tkpgy. 8. sz.) Berényi tkp. Zámon is mutat Kutas-fenek nevű lapályt.

88. Kutyavölgy. Ondód p. felől a Kösibe siető vízfolyások egyike, amely a szikgáti majorságon túl, Szepes, Ebes puszták szélén az Ágod völgyével egyesül. Hossza 3.46 klm.

Kutia völgye. 1640. (D. L. Szepesi stb. ir. 165. sz.) 1883. (Berényi tkp.)

89. Lovászok tisztája. Nem azonos a Lovászok zugja nevű legelővel. Rét a Nagycserén, amelyet 1745-ben említenek. (Régi Okir. és Levelek Tára 1906. évf. 1. füz. 85. 1.)

90. Ludastó vagy rét. Kettő is volt.

a. Bánk erdős pusztája délkeleti részén hosszan elterül. 1400. *Ludas tow*, Pérchy Miklós kérésére megtartott bánki határjárásnál. (Szabolcs vm. Ltr. 3., 4. sz. okl. 1771. *Ludasrét.* (D. L. Tkpgy. 71. sz.) A Ludastó Haláp felőli részét *Kanál-rétnek* is nevezték. (Tkpgy. 14. sz.)

b. *Ludasrét* a hortobágyi p. mátai részén, Kecskés p. felől. Területét 1914 óta mesterséges halastavak foglalják el. 1752. *Ludasrétye*, melyet *Ludasfok* köt össze a Hortobágygal, a Karácsonyfoka táján. (D. L. Mátai tkp. 154. sz. a.) A katonai tkp. *Zsombékos* laposnak nevezi a Ludasrétet. Berényinél is legmocsarasabbnak jelzett része *Nagyzsombékos*.

91. Malomfolyás. Keskenyér Parlaghon, a sámsoni oldalon, a Határhalom és a Méneshegy mellett. 1835. (D. L. Tkpgy. 31. sz.)

92. Malomgát folyása. Bánk p. Haláp felőli részén a fancsikai határ közelében. Összeér a *Felsőszárcsás* nevű nagy réttel. Talán még az el nem pusztult Bánkfalva vízimalmát hajtotta valamikor. 1771. (D. L. Tkpgy. 76. sz.) A katonai térkép is feltünteti.

93. Marthon parlaga. Valószínűleg rétes kaszáló. 16312. L. a fancsikai réteknél.

94. a. Máthe István kuttya. A hortobágyi p. mátai részén Nagykecskés p. felől, a határszélen. Említve a máta–csegei ha–tárperben. 1582–1585. (D. L. Mátai ir. 5. és 14. sz. okm.)

94. b. Mátai fok, a mátai teleknél a Hortobágyba torkollik. 1752. (D. L. Tkpgy. 154. sz.)

95. Mátyás ere Ohaton, a Kenderes halomnál a Bodács érrel egyesül. 1750. (D. L. Tkpgy. 195. sz.)

96. Matyófenék a Hortobágyon, a mátai *Csúnyaföld* egy része. Most mesterséges Halastó. 1883. (Berényi tkp. és Zelizy id. m.)

97. Meggyes, Nagy- és Kismeggyes rétek a Hortobágy nyugati részén, Ohaton, az ugyanilyen nevű füredi csárda körül. (Zelizy id. m. 30. 1.)

98. a. Méhes mocsár a hortobágyi pusztán, az Árkus vize és a nagyiványi út közt. (Zelizynél.)

98. b. Ménes laposa. Ohat középső részén. 1883. (Berényi tkp.)

99. Mélyvölgy a debreceni Parlag puszta déli részén, az egykori Csörsz árka mellett. 1835. (D. L. Tkpgy. 31. sz.) Zeleméren is van ilyen nevű hajlat.

100. Mérgek ér. L. Sárosérnél.

101. Mihály rekeszi középkori halászó hely Debrecen, Fancsika és Szalóksámson határainak összeszögelésénél, a debrecen–vámosperesi vasúttól délre, a Csereszélben. 1347. Szalóksámson határai megjárásánál nevezik meg. (Anjouk. Okmt. V. 48–49. 1. és a „Város” c. debreceni lap 1913. évf. 3. sz.)

102. Mikelaposa. Elepen a Kadares nagy kanyarulatában, a Borosfok alatt. 1883. (Berényi tkp.) E nevet 1620 óta viselheti, amikor Mike Pál szenátor, főbíró egy ott ásott kutat örök áron megvett 8 forintért. (D. L. jkv. 1620:247. 1.)

Mogyorós folyása. L. a Tóciónál.

103. Morotva = Holt Tisza meder, Ohat és Csege közt. Már 1248-ban előfordul *Nagymortva*-, 1335-ben pedig *Morina* néven. (Fejér Cod. Dipl. VI. 18. és Károlyi Oklt. I. 111. 1.) Azóta pedig számtalanszor a városi levéltár okmányaiában. A debreceniek úgy tartották, hogy Ohatot Csege felől a Morotva határolja.

Nagyárok. L. Ördögárkot.

104. a. Nagyerdei fürdő. Kezdetben szerény berendezésű kádfürdővel összekötött vendéglő – nyári mulatóhely a Nagyerdőn. Ma már nyári és téli uszodákkal bővült, hőforrás vízzel táplált, kényesebb kívánságokat is kielégíteni tudó pompás gyógyintézet. A fürdő első, régibb része 1825-ben épült 15,380 rh. fr. költséggel. 1877-ben

gőzfürdővel toldották meg, ezt azonban pár évvel ezelőtt leszerelték. Ellenben 1926-ban 1200 négyzetméter úszómedencét építettek betonból melléje. A sámson–acsádi utak elágazásánál 1932-ben fűrt ártézi kút 65 C fokos meleg ásványos vizét sietett a város elvezetni a Nagyerdőre s ott megfelelő újabb berendezéssel gyógyító, üdítő erejét közkinccsé tenni. Azóta másik ártézi kút is önti áldásos bő hévizét a nagyerdei medencékbe. Sőt nyáron csónakázásra, télen korcsolyázásra használható mesterséges tóba is jut belőle. A partfürdő területe $4^{1/2}$ 12 kat: hold, amelyből 4000 négyzetméter a meghagyott százados tölgyektől beárnyékolt vízfelület. A vetkőző kabinok száma 400 és legalább 2000 ember számára elég; a vetkőző szekrényeké 2800, ezekben 5600 ember vetkezhet. Össz építési költség 360,000 pengő. A fedett uszoda medencéje, a versenyekre való figyelemmel 33113 méter hosszú és 9.7 méter széles. Így vízterülete 325 négyzetméter.

A betonnal burkolt csónakázó tó medréből apró virágos szigetecskék emelkednek ki, egy-egy öreg tölgyfával. A tó területe 10,000 m². Az uszodák elhasznált vizét egy másik tóba eresztik; innen a víz mesterséges, sziklás dombon keresztül haladván, kanyargó patakmederben folydogál tovább a parkosított erdő akácai, tölgyei és fenyői alatt, hol tavacskává terül szét, hol, a Niagara vízesését utánozza parányi mértékben. Itt-ott hidak vezetnek át felette. Utoljára a Vilmos császár körút elején fedett csatorna nyeli el a kis patak futó vizét.

A hőforrások a Kassa úton épített harmadfél katasztr. holdas népfürdő medencéit is ellátják vízzel. (Zoltai; Debr. helyrajzi története. Kéziratban. Debr. Képes Kalend. 1933. évf. 99-108. és 1934. évf. 143-144. 1.)

104. b. Nagyfenék mocsár a hortobágyi p. mátai részén Kecskés felől, az új Halastavaktól északkeletre. (Zelizi id. m. 31. 1.) Ilyen nevű mocsár Ohaton is van, a Völgyestől délre.

105. Nagyfertő. Elepen a Holt Kadares kanyarulatában. 1752. (D. L. Tkpgy. 9. sz.) 1\$82. (Zelizynél.)

Nagykőrises. L. Hosszúvizet.

106. Nagylapos az ohati erdőben. 1882. (Jelizy id. m. 29. 1.) *Nagyzsombékos*. L. Ludasrétnél.

107. Nyárias vagy **Nyáras laposa**. Ohat középső részén. 1750-(D. L. Tkpgy. 95. sz.) 1780. (U. o. 8. sz.)

108. Nyiró kuttya, a hortobágyi Nyirő rétyjén. Már 1620-ban meg van *Nyirő Benedek kuttya*, mely mellett Mike Pál vásárol meg egy kutat. (D. L. Jkv. 1620:247. 1.) 1700. (U. o. Mátai ir. 25. sz.)

109. Nyirő rétye. Nyirő telek. Sokáig peres terület Debrecen és újváros között. 1700., 1752., 1758, 1762. (D. L. Mátai ir. 25., 92. Tkpgy. 9. és 61. sz.) Ma is ősmert és használt helynév.

Ógát. L. Tóconál és Felgátnál.

110. Ökörítő. Nagycsere és Haláp között az ötödik határjel az 1620. évi határjárásnál. (D. L. Ohati stb. ir. 108. sz.) 1745. (R. 0. és L. T. 1906, évf. 1. füz. 85. i.)

Szatmár megyében van ilyen nevű ref. falu. Szabolcsban pedig Oroson Ökörítő nevű víz. Tán ökörítónak rövidítése?

111. Ördögárka. Ördögárok. Nagyárok. Csörszárka is. E felderítetlen eredetű, mesés múltú alföldi nagy földműveknek maradványai most is feltűnedeznek, a múlt századokban még inkább felismerhetők voltak itt-ott Debrecen körül is. Íme:

1347. A szalóksámsoni határjárók *Szalóksámson, Tur* (Hajdú) *Sámson* és *Ároktelek* hármastól fogva tágas síkon keresztül követik a *Nagyárkot*, („ad unum fossatum ark vocatum...” ismét, in rippa ejusdem *magni fossati* infra per largium spacium currendo...” (Anjouk. Okt. V. 48.)

1744. A Csere szélén, a v. péresi középső út mellett, az *Ördögárka* partján északról vagy két határ. (D. L. Ohati stb. ir. 294. sz.)

1786. *Agger antiqua v. Csörsz árka*. Hajdúker. Bek Pál-féle térképén a Hatház és Hajdúböszörmény közti. erdőségben. (Hajdú vm. levélt.)

1835. „*Ördögárok v. Csörsz árka*” Parlagh-pusztán keresztül, a hatházi erdő felől, az úrdombjától nyugatra, 260 ölnyire vonul a Nagycsere felé. (D. L. Tkpgy. 31, sz.) A hatházi és debreceni erdőknél néhol ma is felfigyelnek rá ottani birtokosok és arajáró vadászok. Nyomozta 1902-ben Téglás Gábor a Hortobágyon is. (Debr. Képes Kalend. 1904: 63-67. 1.) A hortobágyi juhföldön, a Gyováti halom felett és az Árkuson túl, Kócs felől némi, maradványait magam is megfigyeltem. (V. ö. Romer FI. Compte Rendu 1876.)

112. Pacsiri tisztája. Nagycserén 1745. (R. O, és L. T. 1906. évf. 1. füz. 85. 1.)

113. Papere. Tóvá szélesedő nagy medence a hortobágyi p. mátai részén, amelyet árpád-kori nevén *Papegyházának* ismer ma is a debreceni gazda és pásztor egyaránt. Zelizy (id. m. 33. 1.) hosszát 2.5 kilométernek mondja. Valósággal pedig 5.6 klm, ha a Matyófenék közelében lévő farkáig számítjuk; ismét két és fél klm-rel több, ha hozzávesszük a csegei Szeghatártól fogva a Hortobágyig menő fokot is.

A Halastavak megépítése óta vize elapadt, mert rajta keresztül ásták meg a Halastavak főlöszleges vizével a Hortobágyba menő csatornát.

Papegyháza (ha így olvashatjuk „villa Pogegeház” vagy „villa Bogegház” nevet) már 1261-ben szerepel az egri egyház birtokai között. (Fejér Cod. Dipl. IV13. 41.) De a papegyházi telken, az erdő és a víz között 1910-ben hasztalan kerestem kőegyházának alapfalait. Ezek helyett kőorból való való veres festékes, zsugorított csontvázaikat leltem. Akkor hallottam, hogy a közeli Szeghatárhalomban, mikor csatornát ástak rajta keresztül, sírokra bukkantak. *Sőreghi* pedig mostanában téglatormeléket, valamely régi építkezés maradványait is észrevett e határhalomban.

114. Parajos lapos, a Hortobágyon, ilyen nevű halom mellett. (Zelizy id. m. 30. L).

115. Paptava.

a. A város belsejében, az ősi Szent András-templom plébániája szomszédságában; említik a XVI. századbéli városi jegyzőkönyvek is. A múlt század elején a kollégium fűvészkertje számára foglalták le. Most a Déri-múzeum és tér van a helyén.

b. Ohaton. L. a Gyékényes fenéknél. De a csegei holt Tisza közén is találkozunk Paptava nevű vízzel.

116. Pataki kútya. Valahol a Látókép és a Fegyverneki ér környékén, a ház utáni földeken oltotta emberek, állatok szomjúságát. Aligha nem Pataki Pál XVII. századbéli főbíró ásatta. Emlékét Ondód-pusztán 1750-beli térképén „Pataki kútyára menő út” elnevezés tartotta fenn. (D. L. Tkpgy. 37. sz.)

117. Pece-ér. Két ilyen nevű vizünk van. Nem is messze egy-mástól.

a. Pece-ér, másként *Fegyverneki völgy*. Ondód-, Hegyes- és Elep puszták lösz talajába vájta széles, mély medrét. Macs p. nyugati részén két ágon indul, elébb

déli, azután nyugati irányt követve. Az elepi Vajdalaposán elposványosodik; vize a Büdös-éren a Kösélybe szivárog. Az Anjou-kor elején két kőtemplomos falu élt e völgy partján. A fegyverneki és a hegyesi egyházak helyét ismerjük. (Anjk. Oklt. I. 236. 1. 1311.) Újabban Hegyes határának nyugati részén, a Ménes-féle tanya földjén is előtűnedeztek középkori település nyomai. (Városi Múzeum 1927. évi jelentése. 13. 1.)

1750. Fegyverneki völgy. (D. L. Tkpgy. 37. sz.)

1882-83. Fegyvernek–Pecevölgyi folyás. (Zelizyben és Berényi tkpén.) A folyás hossza 28.25 klm.

E század elején alakult a Peceér szabályozó társulat.

b. Peceérnek nevezik Ebes- és Kőteles-pusztán az Agod, Zsong és Kutjavölgyek egyesüléséből alakult vízfolyást is, mielőtt az a Vérvölgyével egyesült. (L. Agodvölgyénél.)

118. a. Perzse laposa. Az acsádi és vámospéresi út közt, az Újfüldön. 1883. (Berényi térképén.) Nyugati oldalán, ugyanilyen nevű dombon állott a korán elnéptelenedett *Szalóksámszon* Szent Adalbert vértanú tiszteletére ajánlott kőtemploma. E falu határát 1347-ben megjárták. (Anjou k. Okmt. V. 48.) De 1438-ban már mint pusztát vették meg Debrecen városa és földesura, Brankovics György 450 magyar aranyért. A templom helyét 1914-ben Móré András tanyaföldjén feltártam. (Múzeumi jelentés 1914-r81 12. 1.) *L. Kondoros vizét is.*

118. b. Perma tisztája. Rét a Nagycserén, Szatatelkén innen. 1736..D. L. Külb. ir. 1379.) és 1745. (Régi Okis. és Lev. Tára 1906. évf. 1. füz. 85. L)

119. Pincelaposa vagy réttye a hortobágyi p. ohati részén, a Csipő és Mónus halomok közt. 1750., 1759. (D. L. Jkv. 90. es 95. sz.) Berényinél is meg van.

120. Pircsi laposok. A régi bellegelön, a mikepércsi határ közelében lévő vízállások. Ide tartoznak a *Hosszúszék* néven ismertetett laposak is.

121. Pircs farka. Ohaton a Herepbe szakadó erecske Csege felől. Ma már inkább Csegéhez számítható. 1780. (D. L. Tkpgy. 8, sz.)

122. Pokolmező, rétes, mocsaras terület a Halápon, az *Álló hegytől* délre. 1771. (D. L. Tkpgy. 177. sz.)

Balkányi Szabó Lajos szerint sáros, süppedékes volta miatt nevezték Pokolmezőnek a terhes szekérrel járók.

123. Polturás fenék a hortobágyi p. zámi részén a Fentezugban. 1883. (Berényi tknén.)

124. Poltrás vagy Pótrás rét. Haláp nyugati oldalán, Nagycsere felől, a vámospércsi országút mellékén.

1771. (D. L. Tkpgy. 177. sz.) A hajdúmegyei Földesen is az én gyerekkoromban *Pótrásnak* neveztek egy sáros-mocsaras helyre települt zegzugos falurészt.

125. Pontos. Hihetőleg völgy vagy folyás neve, az egykori Ebesfalvának határában, tán még néptartó idejéből. Az 1640. évi földosztásnál fordul elő ez a helynév. Ha csakugyan víz volt: nem Pontyos volt-e az igazi neve? Tán a *Vérvölgy* mellékága?

126. Rác laposa. A hortobágyi p. mátai részén, a város majorja mögött. 1883. (Berényi térképén.)

127. Rakottás fertő. A hortobágyi Parajos-halom alatt két ágú villa alakjában a kócsi földre is átnyúló mocsár. A hortobágy–kócsi határper iratai többször említik. *Fűzes fertőnek* is hívták.

1574. (D. L. Ohati, stb. ir. 71. sz.)

1756., 1759. (U. o. 397. sz. és Tkpgy. 90. sz.) 1850-es évekből a 8. sz. tkpen.

128. Rucás. Parlagh pusztának inkább hatházi részén elterülő rét. 1750-ben a mellette épült csárdát róla nevezték el. 1835. (D. L. Tkpgy. 35. sz.)

129. Sáros ér. Határjelző a hortobágyi Zám p. és Nádudvar közt; közelében több halom, leginkább Nádudvar felől. De a *zámi* oldalon emelkedik a kövesházi halom, vagy Köveshalom, hihetőleg a középkori *Szabolcsfalva* kápolnájának helye, noha *Szabolcsok* nevű halmok a Sáros ér déli partján állanak. Berényi térképén a Sáros ér a nagyivány–kócs–zámi hármasságnál kezdődik, amely így az Arkussal egyesüléséig 14.39 km. hosszú.

(Zelizy id. m. 33. 1.) A XVIII. században Sáros ér nevet csak a Kis Borzas halomtól, vagy a Mérgecs laponyagtól keletre kanyargó meder viselte. A Mérgecs laponyagnál beleszakadó eret Nagyiván felé *Mérgecsnek* vagy *Fekeföld érének*, a Zám és Nagyivón közt Kócs felől folyó ágat pedig *Keserű érének*, néha *Mérgecsnek is* nevezik. Folytatása, illetőleg egyik kezdő ága Kócsra, a katonai térkép által is megjelölt *Görbe ér*.

1698. (D. L. Ohati; stb. ir. 444. sz.) 1737. (U. o. Mátaí ir. 63. sz.) 1744., 1753., 1756., 1794.. (D. L. Ohati stb. ir. 298., 336., 397., 400. sz.) 1759. (D. L. Tkpgy. 90. sz.)

130. Sebes ér. A debreceniek szerint ez volt az igazi határ Ohat és Csege közt. A Morotvát köti össze a Tiszával. 1780. (D. L. Tkpgy. 8. sz.)

131. Sikeresrét és Sikeres folyása. Középkorból fennmaradt, de most már nem használt helynév a bánki erdőn. Ennek Pac felőli részén *Sykéres uta* nevű út az 1400. évi bánki határjárásnál is szerepel, *Loránddele*, *Mykustelek* és *Teteusréth* nevű helyek szomszédságában. (Szabolcs m. Ltr. Mohácsi vész előtti levelei 3., 4. sz.) A gyepes *Sykeresúth* az 1415. évi határjárásnál is előfordul, Bagos és Mikepéres felől. (Károlyi Okft. II. 18–27.) *Sikeresrét* a Tetős nevű erdővel együtt a Péresyek és Szepesyek egyezséglevelében említetik először. (D. L. Okl. gy. 278. sz.)

1744. *Sikeresfarka*, a pályi út környékén, az akkori bánki határjárásnál.

1771. Bánk térképén, ahol a monostorpályi, út Pacrói Bánkra ér, feltüntetve *Sikeres folyása*. Tőle keletre *Sikéres réttye is*. (D. L. Tkpgy. 76. sz.) Az összes erdőket ábrázoló, évszám nélküli 14. sz. régi térképén, Pac szélén a bánki telek közelében egymás alatt és mellett következnek: *Fancsikai folyás*, *Bánki folyás* és *Sikeres folyása*.

Sikéres, sükéres = sáros, agyagos, enyves.

132. Soma folyása. Nagycsere keleti részén; – azután átmegy Halápra, ahol Fancsika közelében araár *Poltrás* nevet veszi fel. A folyás szélén emelkedő dombháton, a csőszház szomszédságában épült már a váradi regestrumban említett Soma telkének kisdud temploma. Somát 1311-ben Dózsa mester kir. adományul kapta. 1406-ban már mint a debreceni polgárok birtoka említetik. Temploma és temetője területét 1924-ben megtaláltuk. (Muz. Jelentés 1924-r61.)

Soma folyása a 14., 33., 34., 55., 73., 75. sz. régi térképeken.

133. Sulymosfő. Sulymosfois. Ohat és Csege közt 1336-ban megtartott határjárás kiinduló pontja a Tisza partján. (Károlyi Okit. I. 122.) A XVIII. századbeli nagy határpernél sűrűn hivatkoztak rá. Most Csegéhez tartozik.

134. a. Szabó György réttye. Haláp közepén, a Bokorhegy közelében. Az erdők

összesített térképe mutatja. (D. L. Tkp. gyűjt. 14. sz., évszám nélkül.)

134. b. Szabó Péter réttye v. Szabó tisztája és Szabótisztája farka. Bánk p. délnyugati szögeletében, Pac felől, Átnyúlik a hosszúpályi határba is.

1744., 1800. (D. L. Ohati stb. ir. 299., 520. sz. a.)

135. Szántásfok az ohati Háromágat köti össze a Morotvával. 1728., 1760. (D. L. Ohati stb. ir. 251., 367.) és 1780. (M. Tkpgy. 8. sz.)

136. Szárcsások. Alsó- és Felsőszárcsás. A bánki erdős pusztán. *A Felsőszárcsásnak* a létai és diószegi utak közt fekvő része, Haláp felől *Malomgát folyása* nevet viseli. *Az Alsószárcsás* a diószegi út és a *Cseke rakottája* között azonos lehet az 1400. évi *Széles réttel*.

1771. (D. L. Tkpgy. 76. sz.) 1882. (Zelizy id. m. 39. 1.)

137. Szarvasér. Földrajzi alakja olyan, mintha az alatta elterülő ohati Gyékényestő két szarva volna. (D. L. Tkpgy. 8.) Az 1336. évi határjárás káptalani levele Zarraznak írja. Lehetett a neve Száraz- vagy *Szarvas ér*. (Károlyi Okt. I. 122.) A helyén később a *Szilágy ér* elnevezés tűnik fel, amelyben Debrecen városa halászati jogot gyakorolt. *Szilágy ér*: 1718., 1728. (D. L. Ohati stb. ir. 236., 257. sz.) 1883. Berényi térképén is.

138. Szata folyása. A hajdúsámsoni *Medvés* folyásból ágazik ki a Nagycserére, ennek *Zata telke* nevű részére. Innen átmegy a Fancsikára, ahol *Szerencsi* folyásnak nevezik. Folytatass pedig a paci Vekeren keresztül a Kállóba ömlő *Katika folyása*. *Szata folyásának* egyik ága szintén a Medvésből folyó Galambos. (Zelizy id. m. 39. L) *Zata*, *Zatha* teleke (most Szatának ejtjük) árpád-kori név, a képzős származék Szat személynévből. E hely már 1406-ban Debrecen tartozéka. (Zoltai: Települések 52. 1.) *Szata tisztája*. 1745. (R. O. és L. T. 1906. évf. 1. füz. 85. 1. V. ö. Magyar nyelv XIX. 1923. évf. 7-8. sz. Melich: „A helynevek egy csoportjáról”).

139. Szaszár. Az Ispotály környékén induló és a Vargakert mellett menő vízfolyás volt. 1754. (D. L. Vegyesek. II. 56.) A vasúti állomás felépülésével az árok is, neve is eltűnt.

140. Szász János tava. 1584. (D. L. mátai ir. 11. sz.) Mátá földjét Zámtól elválasztó tó, – a mostani Szász-teleken. Né-melyik tanú Szász János határának mondta.

141. Szavar vagy Szovár. Háromszög alakú tó Szepes pusztá felső részén. Északi szögletén kisebb halom emelkedik, melynek felszél felőli oldalát valamikor széles, mély árokkal keresztül vágták. E halmot 1907-ben megásattam. Az alatta lévő tért feldúlva találtam. Tulajdonosa azóta elhordatta; ekkor kései La Tene kori temetkezés szerény emlékei kerültek elő. Környékén II. századbéli római pénzt is leltek. E víz *Szovár* nevét először a szepes–ebes 1640. évi földosztásnál említik. (D. L. Szepesi stb. ir. 165. sz.)

1883. Zavar. Berényi térképén. Így a katonai térképen is.

Szabar v. Szavár ugor szó. (Századok 1906. évf. Fiók értekezése: Sabartoi Asfaloi és Németh Gyuláé, Magyar nyelv 1929. évf.) Zavar (Zouar) helynév. 1256. Van: Zavar (Zovárd, Zoárd) személy- és népnév is. Savartoi (Sabartoi) Asfaloi a Lebediában lakó magyarság neve. (Jerney: Magyar nyelv-kincsek. 159. 1.)

142. Szélesrét. 1620. Említve Haláp és Nagycsere közti határjárásnál. (D. L. Ohati stb. ir. 108. sz.)

143. Szélesrét. Kettő is.

a. A Pérchy-család 1400. évi bánki határjárását Haláp felől, a *Széles rétnél* (Zelesreth) kezdték. Úgy mentek tovább keletnek. Azonos lehet a későbbi *Malomgát*

folyással és a Szárcsással. (Szabolcs vm. Oklt. 4., 5. sz.)

b. A másik *Szélesrét* Debrecen keleti oldalán, az egykori Bellegelőn terült el, a diószegi és monostorpályi út közt. Vizét ásott árokkal vezettek el a Kondorosba. (Zelizy id. m. 38. 1.)

Szerencsi folyás. L. Szata folyásánál.

144. Szentgergely kútja. Legrégibb városi jegyzőkönyvünk említi házeladással kapcsolatban 1550. körül. Tehát a város belső területéhez tartozott.

145. Szentjános laposa. 1632. L. Fancsikai réteknél. Aligha nem azonos a térkép-gyűjtemény 14. sz. térképén jelzett Erdős rétéjével. A középkorban *Ujlak* nevű falu virult e helyen. Szent János tiszteletére épült templomának maradványai most is felismerhetők nem messze a cserei állomástól, délre, a város nevére telekkönyvezett fás dombon. (Zoltai: Települések 54. 1.)

146. Szikes lapos. A debreceni Parlag p. északi részén az Úrdombja felett. A falu egykor e lapos szélén települt meg. 1835. (D. L. Tkpgy. 31. sz.)

147. Szikfoki tó, a Hortobágy mátai részén, a Kettős halom közelében, az Árkus mellett. 1883. (Berényi tkp.)

Szigát. L. Felgátnál.

148. Szilas. Nagy- és Kisszilas laposa. Az ohati erdőben. (D. L. Tkpgy. 183. sz. a.) Valószínűleg az árpád kori *Szilesd-* (Szilasd) birtok neve maradt fenn benne, amely Ohattal, Arkussal és Hodossal együtt említették 1299-ben.

Szilágyér. L. Szarvasernél.

149. Szilvölgye. Ebesen. 1640, a sokszor idézett szepes-ebes-i földosztásnál fordul elő. Alighanem azonos a mostani Zsong-völgyével.

150. Szőkéné kútja. Valahol az elepi Nyirő rétje táján merítgették bele hajdan a vasas vedret. Enyingi Török János 1561. évi levelében esik szó róla. (D. L. Mátai ir. 3. sz.) 1700-ban a határ felől kihallgatott tanúk e kút helyét a Szálka-halom körül vélték tudni. (U. o. 35. sz.)

Talyigás gát. L. Felgátnál. Közel a városhoz, a szoboszlai út egy töltött szakasza lehetett.

151. Tartófok. Ohaton a Szilágy és Herep közt. Halászták is egy feljegyzés szerint. 1760., 1780., 1788. (D. L. Ohati stb. ir. 367. Tkpgy. 8. sz.)

152. Tárkányfoka. Határjelző a debreceni föld és Angyalháza közt a Hortobágy vizénél. 1647., 1698. (D. L. Jkv. 1647:96. 1. és Mátai ir. 20. sz.)

153. Tetős vagy Tötös-rét. Középkori helynév a Bánkon, Pac és Bagos felől. Volt ott egykor ilyen nevű erdőréz is.

1400. *Teteusréth.* (Szabolcs vm. Oklt. 3., 4. sz.) 1495. *Teteus allya* nevű réth. (D. L. Káptalani ir. 69., 63. sz.)

Az Árpád-korban hely- és személynév: Tetős (Tetus), Tötös (Tutos) és Tötös Bős (Tutheus Busu). 1245., 1289. (Jerney: Magyar szókincsek.)

154. Telegdi Sóstó-fürdője. Telegdi Kovács László ügyvéd, lapszerkesztő, színházi felügyelő (intendáns), igen vállalkozó szellemű debreceni polgár (kártyagyára, olaj- és szélmalma is volt), szepesi tanyáján, a Hosszúszek nevű lapos szélén 1876-ban néhány fürdőszobát építtetett, azt fűtőkazánnal, vendéglővel, táncteremmel is ellátva, közhasználatra bocsátotta. A Hosszúszek szikes vize a konyári tó vizéhez hasonló tartalmú lévén, idült bőrkütegek, és csúzos bántalmak ellen sikeresen javaltatott. Telegdi a tanya melletti, dombra ákácerdőt is ültetett a für-

dövendégek üdülésére. A kis fürdő igen szépen fellendült, mikor a debrecen–derecskei vasút megnyitásakor megállót is kapott. A világháború után új tulajdonosa a fürdő üzemét megszüntette, az erdőt meg kivágatta. (Zelizy id. m. 795. 1.) (Berényi és a katonai térképeken.)

Tiba gátja. L. Felgátnál.

155. Tisza. Nyugat felől Debrecen határa. De csak 1100 mtr. hosszan mossa földünket. A szabályozás következtében a debreceni Tisza fele része holt mederré volt és a városnak néhány holdnyi füzése túl rekedt az új Tiszán. Nagyon valószínű, hogy az Anjou-korban Ohathoz tartozott egészen a *Pires* vagy *Pirincs* nevű félsziget. Ezt a nevet az Ohati-családba nősült Pérchycsaládnak egyik tagja viselte a XIV. sz. első harmadában. (Pérchy Princh = Pirincs.) De az után Pireset Csege urai elbirtokolták és elperelték. (Debr. V. Múzeumának 1913. Jelentésében, Zoltay:

„Hol feküdt az ohati apátság?” és Zoltai: „Az ohat–csegei határper”. Kéziratban.)

A Tisza víztörténeti adatai Ortwaynál. M. o. vízrajza I: 266-272. Továbbá: Arpk, új Okmt. V. 202. és Károlyi Oklt. I. 122. – Tyza és Tycia.

156. Tóció folyása. Széles völgyet vájt vízfolyás. Több ággal ered a hajdúböszörményi földön, abból a Zelemér, Nagyhát, Macs, Cuca nevű pusztákon keresztül vonuló földhátból, amely legmagasabb pontját a Józsa szentgyörgyi. Csege- (Thege) halomban éri el, a tenger színe felett 167 méterrel. A *Tóció völgye* „egy hajdankorban nagyszerű folyam beiszaposodott medre gyanánt tűnik fel”. (Term. Tud. Közl. 1875. VII. 465. L: A jégkorszak nyomai M. orsz.-on. És: Ortway id. m. II. 329. 1.) Legszélesebbre tágul a *Köntösgáti és Tóciós* kertek mögött. A Köntösgát az újvárosi úton, a *Bukgátja* pedig a kishegyési úton épült. A szétterülő víznek idáig *Kistóció* volt a neve. Míg a Tócióskert délnyugati oldalán eső részét, ahol az *ó-gátnak* nevezett régi vízszorító töltések ma is felismerhetők, Nagytóciónak nevezték. (D. L. Tk. gyűjt. 80. Évszám nélkül, a múlt század elejéről való térkép a tengeri földek kiosztásához.)

A Tóció esése felső, folyásiban, ahol Macsi folyónak is nevezik, 2.15 méter kilométerenként; a város alatt csak 0.434 mtr; a szoboszlai úton alul 0.834 mtr. Hossza pedig a debreceni földön, amelyet a Tóció oszt homoki és fekete földi részre, 19.558 kilométer.

A város belső területe 3–14 méterrel lévén magasabb a Tóció völgyénél, minden szenny- és csapadékvíz onnan ide igyekszik. Erre a lejtős fekvésre való tekintettel épült Debrecen fedett csatornahálózata, elébb a múlt század harmadik évtizedétől fogva téglából, kilencven évvel később (1912–13.) betonból, mintegy 70 klm. hosszan. A szennyvíz könnyebb, biztosabb elvezetése végett az 1850-es években a Tóció kanyargó, sekélyes folyását Szepes-pusztán 3000 öl hosszú árokkal mélyítették. A világháború után pedig (1923–1929.) a város csatornázását összekötötték biológiai szennyvízszűrő teleppel, amelyet a debrecen–budapesti vasút déli oldalán, a Tóció mellett rendeztek be 300 kat. holdon, nagy raktározó tóval, (Dr. Vásáry I. polg. mst. Jelentése 1928-r61 47–49. 1.)

A Tóciónak a Tégláskerten túli részét, ahol most a szennyvízszűrő működik, ezelőtt *Mogyorós folyásának*, is nevezték. 1750–1850. közt vízi malmot is hajtott. Sőt 1772. körül *másik* vízi malmot is építetett, rája a város a böszörményi úton, lévő *újjátnál*. A Tóció völgyében, az újvárosi út mellett – a Köntös-gátnál fűrták 1911–14. közt a város vízvezetékét tápláló ártézi kutakat is.

A Tóció mellékéről gyakran kerülnek elő földmunkálatoknál, múzeumi ásatásokból is művelődéstörténeti emlékek. Már a kő- és bronzkori ember is megtalálta partjain megélhetésének legszükségesebb feltételeit. Nyomába léptek a népvándorláskor népei. A folyását hosszú sorban követő kisebb-nagyobb halmok a történelem előtti időkből valók. Néhányat a városi múzeum mindjárt alapítása után megásatott. A múzeum 1907. 1908. és 1927. évi jelentéseiben, a Múzeumi és Könyvt. Értesítőben (1907.) és a Debr. Képes Kalendáriumban számoltam be ezekről. A Tóció közelében, a szentgyörgyi Csegehalom táján találták 1858-ban a világhírűvé lett hajdúböszörményi bronzkincset is. (Hampel: M. o. bronzkor.) A tócióvölgyi városi téglagyár agyagbányáiban nagy számmal mutakozó méhkas alakú üregek Sőreghy János szellemesen megokolt új elmélete szerint az ősember fazekasmesterségéhez, tűzhelye felépítéséhez szükséges anyag kivájásakor keletkentek. Eredeti rendeltetésük tehát nem az, hogy téli lakások, vagy éléskamarák szerepét töltsék be, ahogy ideig vélekedtek általában a régészek a konyhahulladékkal, szeméttel, földdel megtelt efféle üregekről. (A Déri-múzeum 1931. évi Jelentése 43–58. 1.) Ha ez az elmés magyarázat csakugyan megállja helyét, akkor a Tóció völgyében, átellenben a később települt Debrecennel, körülbelül 1800–2000 évvel ezelőtt virágzó agyagiparnak kellett kifejlődnie, egy valószínűleg kevert barbár nép kezében, amely az üregekben talált edények tanúsága szerint már korongon dolgozott és a árok üreg bizonyítja, hogy vagy hosszú időn keresztül, vagy nagy tömegben állította elő a környék számára jól kiégetett csinos edényeit.

De a magyarság is megszállotta ezt az egykor bővizű, halban, vadban gazdag, erdőtől is árnyékolat és védett Tóció partot. A megélhetés könnyűsége vonzotta ide *Debrezun, Salamon, Zelemér, Szentgyörgy, Macs, Lombi* (Szent Kereszt), *Thurna* (Boldogasszonyfalva) és *Szepes* nevű helységek legelső telepeseit.

A monda szerint a Tóció olyan bővizű forrásból fakadt a zeleméri pusztán, hogy a debreceniek malomkövekkel (más változatban súlyos félszalónakkal) tömték el, hogy árvízként el ne öntse városukat.

A középkori oklevelek Tocho, Tothzow aqua, Tothzó néven már 1394., 1415., 1417., 1424. években említik. (Zichy Oklt. VI. 29., 359., 361., 441. és VIII. 209. L. Debr. Muz. 1912. évi Jelentésében is Zoltaitól Macs történetét.)

A városi tanács 1554-ben eltiltja az idegeneket a Thoczó tavában való halászástól (Jkv. 1547–57: 497. I.) 1645-ben pedig szücsöket tartja távol a halászatra alkalmas Tóció vizének bőrhoással való beszennyezésétől. (Jkv. 1645:593: 1.)

157. Tökös fenék, az ohati–csegei határszélén. 1780. (D. L. Tkpgy. 8. sz.)

158. Tökös tó. Haláp felső részén, a halápi telektől észak-keletre. 1771. (D. L. Tkpgy. 177. és 14. sz.) Ma is rétes terület. Közelében, a Mauser (Lám) és Magyarféle kaszálók dombos részén bronzkori telepek és népvándorláskori sírok kerültek elő. (Városi Múzeum 1905-907. évi Jelentései. Múzeum -és Könyvt. Ért. 1907. évf.) *Tötös rét*. L. Tetős létnél.

159. Tövíses ér, az olsati erdőben. (D. L. Az ohati erdő térkepe 1842-ből. Trkgy. 183. sz. és Zelizy id. m. 29. 1.)

Újgát. L. a. Tóciónál.

160. a. b. Zárni rét és fok. A hortobágyi p. déli részén. (Berényi tkp.)

Zavar. L. Szavar.

161. Zoltán fenék, rácsár a hortobágyi p. mátai részén Kecskés p. felől. Most bele-

esik a Halastavak területébe. Nevét hihetőleg a XVIII. sz. vége felé ottan körül pásztorkodott Zoltán András szánadó gulyástól kapta.. (D. L. Rel. 1780: 183.)

162. Zsombokos vagy Zsombékos. *A Hortobágyon több ilyen* nevű mocsár volt.

a. Ohatnak Meggyes és Földvár halmok alatti részén. 1750. (D. F: Tkpgy. 195. sz.)

b. *Zsombékos lapos.* M.átán, Kecskés felől. 1883. Berényi tkp. *Mondják Nagyzsombékosnak* is.

c. Zámon a Sárosér közelében.

d. Ugyanott az Arkus és a Hortobágy folyók közt.

163. Zugógát folyása. Halápon, a haláp--csere--bagosi hármashatárnál lép debreceni földre. Vize a Tökös tavon keresztül folyt tovább. 1771. (B. L. Tkpgy. 177. és az évszám nélküli 14. sz.)

164. Zsong vagy Songvölgye. Ondód pusztának Perc nevű dűlőjében keletkező, délre igyekvő vízmeder. Hossza 9 klm. Ebesen az egykori falu helyén az Agod völgyével egyesül. (L. a katonai térképen.) 1750. Songvölgye. (D. L. Tkpgy. 37. sz.) 1883. Zsong völgye. (Berényinél.)

A XVII. században, nem sokkal Ebesfalva elpusztulása után, alighanem más néven, tán *Szilvölgye* néven is ismertek. Ugyanis az 1640. évi földosztásnál *Zil-, Ágod-, Kutya-, Vérvölgyek, Broc forrása, forrása és Pontos* nevű vízfolyások és víztartó helyek mellé-kén történt az ebesi és szepesi szántóföldek kiosztása. Zsong völgye nem említetik. Ellenben egy már régebbi tanácsi határozat, amely tizennégy esztendővel Ebes elpusztulása után kelt, együtt nevezi meg, a Zsong- és a Vérvölgyet, arról tanúskodik, hogy a debreceniek már akkor kezdték vassal élni a zálogba vett ebesi földeket. (D. L. Jkv. 1608:143. 1.)

165. Vajdalaposa. Eleppusztán. A Kadarcs és Kösély közt elterülő mocsaras terület. A közelében emelkedő nagy halomról vette a nevét, amelyet más 1617-ben is így hívtak. Hogyne, mikor a monda szerint Apor László erdélyi vajda ezen a halmon ütötte fel sátorát 1310-ben, amikor a koronát visszaadta Ottó király követének, Omodé nádornak és Tamás esztergomi érseknek. (Szücs id. m. I. 54-55. 1.)

166. a. Várkus, kisebb rét Nagycserének a város felőli oldalán, Árokrét alatt. (Erdők térképe. Trkpgy. 14. sz.)

166. b. Vasné tisztája. Rét a Nagycserén. 1730. (D. L. Külb. ir. 1379. sz.)

167. Vedró ere, Halápon a vámospércsi út ment keresztül rajta. (D. L. Relatio 1783: 26. sz.)

168. Vérvölgy. Az ondódi pusztá napnyugati oldalán elinduló s Ebes-pusztán keresztül, ennek Szoboszló felőli szélén észak-déli irányban folydogáló széles ér. Miu-tán a négy másik debreceni ér egyesüléséből alakult *Pecéérrrel* összefolyt, a szoboszlai Köteles-pusztán, 1600 méterrel lejjebb vizét a Kösélybe ömleszti.

Tikos mérnök szerint a Vérvölgy főága a debreceni határon 7.21 kilométer, mellék-ága 2.73 klm. Balkányi Szabó Lajos szerint a Vérvölgy név 1660-ban ragadt e vízfolyásra, onnan, hogy Szejdi basa kurtányai a Debrecenbe menekülő szigeti lakosokat e völgnél utólérvén, őket lemészárolták. Ugyanígy ír Szücs István. (Debr. tört. II. 372. 1.) Ezelőtt 30 esztendővel magam is ezt az előadást követtem a Debrecen körüli birtokos nemes urakról és jobbágy népességről írott értekezésemben. (Debr. Képes Kalend. 1908. évf.) Azóta rájöttem, hogy Szigetegyháza 1617-ben már pusztá, néptelen s mint praedium, a szoboszlai hajdúvitézéké. (D. L. Balmazi stb. ir. 16. sz. a. Egyezség Debrecen és Szoboszló között a szigeti Kösély medrére nézve. Debr. Ké-

pes Kalend. 1931. évf. 83-87.) Sőt a Vervölgy elnevezés már 1608-ban meg volt, amikor még Szejdi basa talán meg sem született. Mert a debreceni tanács a mondott év nyarán úgy rendelkezett, hogy „a *Vér-* és *Songh völgyén*, egyébütt is az, ki az osztáson kívül földet felfogott, akármiféle vetés legyen, bíró uram elhordassa és az Ispótyában az szegények javára adassa”. (D. L. Jkv. 1608. 143. 1.) L. Zsong völgyét is. *Vésőlaposi árok* L. Árok. 31III. sz. a.

169. a. Vincefenék. A hortobágyi p. máta részén, a Paperétől délre. 1883. (Berényi tkpe.)

169. b. Vig tisztája Halápon.

170. Völgyes, árpád kori halászó víz, egykori ősi neve, amelyet az Anjouk idejében *Fejértó* névvel cseréltek fel. Azonban később a nép ismét nyelvére vette a Völgyes elnevezést. Az okiratok is így emlegetik.

Félhold alakú, hosszú, széles mélyülés Ohat földjén és a szomszédos csegei Kecskés-pusztán. Az ohati Strása-halomtól (a XVIII. század Halászdarábjától) a csegei Súlyomhalomig terjedvén, hossza 5.8 kilométer. Több mint a fele, éppen a legszélesebb (300–500 mtr.) részei Debrecen város tulajdona. Ma már ekével élik, de még száz évvel ezelőtt is halat és nádat bőven termő tó volt, amelyet a meg-meg áradó, még szabályozatlan Tisza Csege felől a Tógyerén, Ohat felől a Szántásfokon és a Nagy-morotván keresztül táplált vizével állandóan. Északi oldalán végig tölgyerdő terült el. A csegei urak a magok részét régen kiirtották, de Debrecen város, ami a százados nagy határper után birtokában maradt, mindmáig szakszerűen gondozza. A Völgyestől kelet- és délfelé számos kisebb-nagyobb őshalom – mind megannyi földpiramis emelkedik. Ilyenek: Súlyom, Ferencdeák, Ócsa, Kacsó, Kettős, Vargahalmok, Farkastelek, Rossz laponya a Kecskésen, Bujár, Duna, Strázsa, Aluc – most Nagy Mélyföldes – és meg néhány kisebb halom, csaknem mind az Ohaton.

1248. *Vetges = Velgyes, Völgyes*, halászó hely a Nagymorotvával együtt. Mindkettőnek felét IV. Béla király az egri egyháznak adományozza, míg e halászó helyek másik fele az ohati apáté és a kegyuraké. (Fejér Cod. Dipl. IV. II. 18. és Ortway: Magyar orsz. régi vízrajza II. 320.)

1333. *Fehértó* (Feyertou). A Péresy-család ohati határjárásánál. (Károlyi Okt. I. 122–123. Zoltai: Hol feküdt az ohati apátság. Debr. Vár. Muz. Jelent. 1913. 34. 1.)

1718. *Völgyös*. Tanúvallomások. (D. L. Ohati iratok 236. sz.) 1728. *Völgyes nevű rét*. Tanúkihallgatás. (U. o.)

1737. *Völgyes*. Debr. egész határának feljárása. (U. o. Mátai iratok 63. sz. a.)

1760. *Völgyes foka*, a Szántás foka folytatása. (U. o. Ohat-zámi iratok 367. sz. a.)

1780. *Fehértó*. (D. L. Ohat térképe. Tkp. gyűjt. 8. sz. a.) 1883. *Völgyes*. Berényi térk.

171. Vörösvizű kút. Hortobágyi pusztán, az Árkus partján. (Berényi térk.)

172. Vízvezeték. A közegészség és köztisztaság ügye megjobbítása útján hatalmas lépést tett előre Debrecen, közvetlenül a világháború előtt, 1912–1913. években. A város egész belső területére, sőt a kertségek egy részére is kiterjedő fedett beton csatornahálózatot és vízvezetéket építtetett. A nagy mű terveit a m. kir. közegészségügyi mérnöki hivatal készítette. Terepviszonyaink a csatorna esésére kedvezők. Mert a város északkeletről délnyugatra lejtő területen fekszik; az Árpád-tér 10 méterrel magasabb mint Miklós utca külső vége. A főgyűjtő csatorna is itt hagyja el a várost és a Tóócokert déli csücskénél önti a Tóócba a szenny- és csapadékvi-

zeket. Egy biztosító csatorna pedig a hatvanuccai vészkiömlőtől a Kishegyesi úton a hajdani Buk-gátig vezet s ott egyesül a Tócióval. Az egész csatornamű a tisztító-medencék nélkül 13.600,000 aranykoronába került.

A hálózat további bővítéssel 1928-ban csaknem 71 kilométerre növekedett. Értékét ekkor 4.664,922 aranypengőre becsülték. Az új csatornázással kapcsolatban (mert a városnak régi fedett téglakloákái is voltak még a múlt század 20-as éveitől fogva) 1923-26. közt a szikgáti gazdaság és a Lovászok zugja nevű városi földéken, 300 kat. holdon biológiai eljárással működő szennyvíztisztító telep is létesült 100 ezer P. költséggel. A telepet tízezer méternél hosszabb öntöző és lecsapoló csatorna hálózta be.

A csatornahálózattal együtt működő *vízvezeték* a Köntös-gát mentén, a Tóció völgyében fűrt 20 ártézi kút táplálja. A vizet közös medencéből villamos erővel hajtott szivattyúk nyomják be a csövekbe és a Nagyerdőn épült 40 mtr. magas víztoronyiba, amely 1000 köbméter vizet tud egyszerre magába fogadni. A vízvezeték építési költsége mintegy 2.600,000 korona, a magánosok telkein lévő bekötések nélkül. (L. Debr. Képes Kalend. 1914. évf. 111=114. 1. És Vásáry István polgármesteri jelentése 1928-ról 47-49. és 305. 1.)

Gyakrabban előforduló rövidítések:

Anjk. Okmt. – Anjoukori Okmánytár.

D. L. = Debrecen város Levéltára.

Jkv. = Jegyzőkönyv.

Külb. ir. = Különböző tartalmú iratok gyűjteménye. p. = puszta.

R. O. L. T. = Régi Okiratok és Levelek Tára. Tkpgy. = Térképgyűjtemény.

Lajos Zoltai: Debrecen's waters

Issued by: Kálmán Radics

In this paper Lajos Zoltai writes about Debrecen's waters, about the rivers formed by nature (for example the overflowing of the Tisza river), about the streams, the valleys, brooks, headlands, lakes, marshes, meadows and the ditches, canals, dams, and wells appearing as the work of man, the number of which exceeds even one hundred and fifty. He gives information on the temporal changes in geographic names, and examines the origin and meaning of the names. The author's objective was to summarise the one-time hydrography of Debrecen.
